

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Güz/Autumn 2020, 7/2, 1363-1392

MODERN MİSİR ŞİİRİNDE KUR'ÂN-I KERİM'DEN İKTİBÂSLAR
Quotations From The Noble Qur'an in the Modern Poetry of Egypt

Yakup GÖÇEMEN

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, e-Mail: yakupgocemen@kilis.edu.tr Orcid No: 0000-0003-2778-1401

Hakemler / Referees:

Prof. Dr. Adem YERİNDE / İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İBİŞ / Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 02/07/2020
Kabul Tarihi / Accepted: 06/09/2020
Yayın Tarihi / Published: 30/12/2020
Cilt / Volume: 7
Sayı / Issue: 2
Sayfa / Pages: 1363-1392

Atıf / Cite as: Göçemen, Yakup. "Modern Mısır Şiirinde Kur'ân-ı Kerîm'den İktibâslar" [Quotations From The Noble Qur'an in the Modern Poetry of Egypt]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 7/2 (Aralık 2020), 1363-1392. Doi: [10.17859/pauifd.763112](https://doi.org/10.17859/pauifd.763112)

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 7 (2) 2020: 1363-1392
MODERN MİSİR ŞİİRİNDE KUR'ÂN-I KERİM'DEN İKTİBÂSLAR*

Yakup GÖÇEMEN**

Öz

Bu çalışmada, XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinden XX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar geçen süreçte etkin olan neo-klasik akım şiirinde Kur'ân'dan yapılan iktibâslar konusu ele alınmıştır. İslamiyet'in ilk dönemlerinden bu yana Kur'ân-ı Kerîm, şair ve ediplerin edebî çalışmalarında başvurdukları zengin kaynaklardan biri olmuştur. Belâğat ve fesâhat yönüyle edebiyatın zirvesinde olan Araplara meydan okuyarak onları çaresizliğe düşüren Kur'ân, dil kalıplarının eşsizliği ve mükemmel üslubunun etkileyiciliği nedeniyle Arap şairlerce ilham kaynağı olarak görülmüştür. Dolayısıyla şairler, âyetlerden yaptıkları iktibâslarla Kur'ân'ın etkileyici gücünden sınırsızca faydalanmaya çalışmışlardır. Kur'ân âyetlerinin orijinal halinin muhafaza edilmesi veya küçük çaplı şekilsel değişikliklerin yapılması esasına dayalı iktibâs, şiire güç ve estetik kattığı gibi belâğat açısından da seviyesini yükselten bir olgu kabul edilmiştir. Sadru'l-İslâm, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde olduğu gibi son dönem modern Mısır şiirinde de şairler, temelde şiirlerine güç katmak ve eserlerinin muhatap üzerindeki etkilerini artırmak amacıyla Kur'an'dan yaptıkları iktibâsları beyit aralarına serpiştirerek şiirlerini süslemişlerdir. Bu nedenle iktibâslarla donatılan şiirler anlamca derinlik, ifade yönüyle zenginlik ve şekilsel olarak da etkileyicilik kazanmıştır. Şairlerin Kur'ân'dan yaptıkları iktibâslar, edebiyat eleştirmenlerince beyitler arasına yerleştirilmiş göz alıcı parlak ışıklar olarak nitelendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Mısır, Neo-klasik, Kur'ân-ı Kerîm, İktibâs.

Quotations From The Noble Qur'an in the Modern Poetry of Egypt

Abstract

In this study, the subject of quotations from the Qur'an in the poetry of neo-classical movement, which was effective in the period from the third quarter of the 19th century to the second quarter of the 20th century, was discussed. Since the early years of Islam, the Qur'an has been one of the rich resources of poets and scholars have used in their literary works. The Qur'an, which challenged the Arabs who reached the highest level in literary works in terms of rhetoric and fluency as the Arab poets have been inspired by it due to the uniqueness of its language patterns and impressiveness of its perfect style. Therefore, poets have tried to make unlimited use of the impressive power of the Qur'an by making quotations from its verses. Quotation, which is based on keeping the original form of Qur'anic verses or making small formal changes and accepted as a fact that adds power and aesthetics to the poetry as well as raising the level of its rhetoric. As in the era of Sadru'l-Islam and Umayyad and Abbasid periods, in the recent period of modern Egyptian poetry, the poets added quotations from the Qur'an to their poems in order to add strength to their poetry and increase the influence of their works on the

* Makalenin *Etik Kurul İzni* gerektirmedigine dair yazarın yazılı beyanı bulunmaktadır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, e-Mail: yakupgocemen@kilis.edu.tr Orcid No: 0000-0003-2778-1401

interlocutor. For this reason, the poems equipped with these quotations from the Qur'an have gained more meaning, richness in terms of expression and impressiveness in form. Quotations made by the poets from the Qur'an were described as eye-catching bright lights placed among the couplets of the poem by literary critics.

Keywords: Arabic Language, Egypt, Neo-classical, The Noble Qur'an, Quotation.

Structured Abstract: In this study, the subject of using quotations from the Qur'an in the poetry of neo-classical movement, which is considered one of the important schools of Egyptian poetry in the last period, was discussed. The Holy Qur'an has always been at the top of rhetoric and fluency in Arabic with its unique rhetorical power. In this respect, the Qur'an influenced poets, who adopted the style of poetry based on the style of the Qur'an, lived in various periods of Arab literature. Using quotations from verses of the Qur'an in the poems, was considered within the framework of the effort of poets to raise their works to the highest levels in terms of rhetoric and fluency. The neo-classical poets, who appeared in the third quarter of the 19th century, included quotations from the Qur'an in their poems by following the traces of the poets of the classical era since they saw them as role models. However, it would not be fair to reduce the objectives of the poets in question only to imitate the poetry of the classical period poets by including quotations in their poems. Poets aimed to achieve goals such as adding aesthetics and strength to expression, increasing the artistic value of their works, increasing interest in their poems that have become more rhetoric, obtaining a broader acceptance of their poems in Egyptian society with a conservative identity and awakening religious and national feelings in the face of political and military developments in Egyptian geography.

Mahmud Sami el-Barudi, a pioneer of the neo-classical poetry movement, aimed to give his poetry the power of meaning and style charm with quotations from verses. The poet made quotations from the Qur'an in all types of poetry and touched on different religious issues and meanings in his poems, which he strengthened with these quotations. al-Barudi used quotations as means of persuading his interlocutors from time to time in addition to the common uses of quotations in the poetry. Due to the intensity of quotations in his poems, the poet was regarded as one of the poets, who benefited from the Qur'anic quotations most in modern Egyptian poetry.

Ahmad Shawqi, the most important name of the neo-classical movement, has included religious, political and historical issues along with current issues in his poems and interpreted them in a national consciousness. The quotations he made directly or indirectly from the Qur'an were seen as the most obvious feature of his religious poems, in which he told many religious events and stories of the prophets. Considering the poems of Ahmed Shawqi, it was observed that the poet's style of using verses was in the form of *talmîh* (allusion) and *tadmîn* (implication) rather than quoting. As a result of the comparison between Şevkî and al-Bârûdî in terms of benefiting from the verses, it is clearly observed that al-Barudi is more advanced than Shawqi in the context of the quotation which expresses the direct quoting, whereas Şevkî uses the types of *talmîh* (allusion) and *tadmîn* (implication) without directly quoting the meaning and words of the verses much more in comparison with al-Barudi.

Hafez Ibrahim, one of the leading poets of the neoclassical movement, became famous as a "folk poet" who included the people's troubles and feelings in his poems because he was one of the people in terms of social status and struggled with the economic difficulties throughout his life as others did. He adopted the neoclassical movement in poetry and used Qur'anic verses in different poetry types, though not as much as al-Barudi and Shawqi. The fact that Hafez Ibrahim included quotations from the Qur'an in all types of poetry is evidence that he saw verses as an effective source adding value to his poems. Although quoting from verses in *khamriyyât* (wine poetry) to depict the liquor councils, which are certainly forbidden in Islam, seems interesting. It is considered as rejected quotation because it constitutes a situation contrary to religion and permanence.

Ismail Sabri Efendi, who was not known due to the similarity of his name with Ismail Sabri Pasha one of the pioneers of the neo-classical movement, is considered as one of the poets of this movement since he adopted the classical structure of the Arabic poetry, quoted from the works of the classical poets and wrote in parallel with poems of this period and referred to the social and political events of the period in his poems. Considering the poetry of the poet, it is seen that the phenomenon of quotation is one of the most obvious features of all his poetry types. The poet, who became a depressed soul in the face of the difficulties of life and imprisoned himself in his inner world, turned to contemplation and spirituality with the influence of this mood. This situation, which strengthens the poet's religious tendency, was reflected in his poems in the form of intense quotations. It is understood that İsmâîl Sabrî adopted the quoting as a part of his understanding of art in poetry. The density of quotation in his poems is an indication that he is the poet who most refers to verse quotes among poets adopted the concept of neo-classical poetry.

Although the phenomenon of quotation is included in the poetry concept of many poets who adopted the neo-classical movement, it is not possible to attribute it to all the poets by making a generalization. In the works of poets such as Ismail Sabri Paşa, Ahmad Muharrem, Ahmad Nesim, Muhammed Abdulmuttalib and Veliyyuddin Yeken, who are known to be the most important representatives of the neoclassical movement, there are no quotations except very rare examples. These few examples of quotation point out that these poets do not consider quoting as a tool to add aesthetics to their poems and strengthens them, raises their level in terms of rhetoric and fluency and positively affects the acceptance of interlocutors.

Keywords: Arabic Language, Egypt, Neo-classical, The Noble Qur'an, Quotation.

GİRİŞ

Edebiyat, medeniyetlerin kültürel aynasıdır. Medeniyeti besleyen ve gelişimine yön veren akıl, din, ilim, tarihsel olaylar, örf ve adetler, diğer kültür ve medeniyetler, önemli şahsiyetler vb. pek çok unsur bulunmaktadır. Diğer sanat dallarıyla birlikte medeniyetin duygusal ve estetik yönünü yansıtan edebiyatın, medeniyetin beslendiği kaynaklardan izler taşıması gayet normal bir durumdur. İslâm medeniyeti ise, kendini diğer medeniyetlerden ayrı bir yere konumlandırarak ve kendine özgünlük kazandıracak niteliklerin kaynağını Kur'ân-ı Kerîm'de bulmuştur.¹ Böylece Kur'ân, diğer unsurların etkileri göz ardı edilmemekle birlikte İslâm medeniyetinin temel taşı teşkil etmiştir. Her yönüyle insanlığa rehberlik eden Kur'ân, ideal bir Müslüman karakteri inşa etmeyi amaçlamıştır. Bu amaç için Peygamber (s.a.v) model veya örnek kişilik olarak seçilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v), söylem, tavır ve davranışlarında Kur'ân'ı kendine ölçü edinmiştir. Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah'ın kitabını hayatının her alanında dikkate alarak, söylem ve eylemlerini buna göre şekillendirmiştir. Çeşitli saiklerle dua ve hutbelerinde âyetlerden alıntılar yaparak, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Kur'ân'dan yapılan iktibâsların ilk örneklerini vermiştir. *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde hutbe çeşitlerinden bahseden el-Câhiz (öl. 255/869), ilk dönem İslâm âlimleri tarafından Kur'ân'la süslenmeyen hutbelere "çirkin, çarpık" anlamına gelen "eş-şevhâ" adının verildiğini belirtmiştir.²

¹ Bayram Ali Çetinkaya, "İslam Medeniyetinin Temel Parametreleri", *Diyanet Aylık Dergi*, 302, (Şubat 2016), 9.

² Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Bejrût: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, (2002), 2/6.

Kur'ân âyetlerinin mucizevî belâğatinden etkilenen Sadru'l-İslâm dönemi şairleri de Kur'an'dan yaptıkları iktibâslarla şiirlerine anlam derinliği, üslup zenginliği ve güzellik kazandırmaya çalışmışlardır.³

Kur'ân'ın retorik gücü, sadece Sadru'l-İslâm dönemi şairlerini etkisi altına almakla kalmamıştır. Emevî ve Abbâsî dönemi şairlerini de etkilemiş, bu şairlerin Kur'ân'ın üslubunu taklide dayalı şiir tarzını benimsemelerine neden olmuştur. Kur'an, Arap belâğatının zirvesini teşkil ettiğinden, şairlerin âyetlerden iktibâs yapmaları, belâğatın zirvesine yaklaşma çabaları olarak değerlendirilmiştir. Böylece şairler iktibâsa başvurmaları oranında zirveye yakınlık hissetmişlerdir.⁴

Abbâsîlerden sonraki süreçte tüm İslâmî ilimlerde yaşanan durağanlık ve gerileme, Arap edebiyatı alanını da etkisi altına almıştır. XVIII. yüzyılın sonunda Napolyon'un Mısır'a düzenlediği sefer, Mısır'da hayatın her alanını kaplayan bir uyanış ve yenilenme hareketinin başlamasına yol açmıştır. Batı'dan esen reform rüzgârları, bu modernleşme eğiliminin Arap edebiyatını da etkisi altına almasını sağlamıştır. Bu bağlamda, anlamı karmaşık hale getiren gereksiz bedî' sanatları ve nadiren kullanılan kelimelerin bir araya gelmesinden ibaret ağır bir üsluba mahkûm olan, ayrıca tarih düşürme, kutlama ve baş sağlığı dileme gibi birinci derecede önem arz etmeyen konulara indirgenen Arap şiirini klasik dönemlerdeki ihtişamlı günlerine döndürmeyi amaçlayan yeni anlayışların hâkim olduğu pek çok ekol kurulmuştur. Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin (öl. 1904) başlattığı Neo-Klasik Akım (İhyâ ve Ba's Ekolü) bu akımların en önemlilerindendir.⁵ Bu ekolün temsilcisi olan şairler, şiirlerinde yapı ve şekil itibarıyla klasik dönem Arap şiirinin güçlü yapısının taklidine dayalı bir tarzı benimsemiş, içerik olarak da şiiri toplumu yakından ilgilendiren meselelerin tercümanı olarak kullanmayı tercih etmişlerdir.⁶ Modern şiiri, klasik şiirin yeniden ihyâsı üzerinde temellendirme şeklinde özetlenebilecek şiir anlayışına göre Câhiliye, Sadru'l-İslâm, Emevî ve Abbâsî dönemlerinin usta isimlerini taklide başlayan dönem şairleri,⁷ şiirlerinde Kur'ân âyetleri ve hadislerden yaptıkları iktibâslara bolca yer vermişlerdir. Bu çalışmada yer verilecek neo-klasik akım şairlerinin, iktibâs yapmak

³ İsmail Durmuş, "İktibâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52; Mehmet Yılmaz, *Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in Asr-ı Saâdet Arap Şiirine Etkisi*, (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 222; Hassân b. Sâbit, *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, thk. Velîd 'Arafât (Beyrût: Dâr Sâdır, 2006), 1/476; Abdullâh b. Revâha, *Dîvânu Abdullâh b. Revâha*, thk. Velîd Kassâb (Riyâd: Dâru'l-'Ulûm li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1982), 162; en-Nu'mân b. Beşîr, *Şi'ru en-Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî*, thk. Yahyâ el-Cebûrî (Küveyt: Dâru'l-Kalem, 1985), 85-91; Ka'b b. Mâlik, *Dîvânu Ka'b b. Mâlik el-Ensârî*, thk. Sâmî Mekki el-Ânî (Bağdâd: Mektebetu'n-Nahda, 1966), 247.

⁴ Sâmî Mekki el-Ânî, *el-İslâm ve's-Şi'r*, (Küveyt: el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Funûn ve'l-Âdâb, 1990), 188.

⁵ Âmâl Mûsâ vd., *Min Şu'arâi'l-İhyâ: Ahmed Şevkî, Ma'rûf er-Rusâfi, Muhammed eş-Şâzelî Haznedâr*, (Tûnus: el-Munazzamatu'l-'Arabiyyetu li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm el-Âleskû, tsz.), 11-12.

⁶ Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Muâsır fi Mısır*, (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1961), 88.

⁷ Mûsâ vd., *Min Şu'arâi'l-İhyâ*, 14.

amacıyla Kur'ân âyetlerine yaklaşım tarz ve yöntemleri farklılık göstermektedir. Temelde Kur'ân'ın eşsiz gücünden yararlanma esasına dayalı bu tarzlar ve yöntemler; kimi zaman âyetin tamamının veya bir kısmının doğrudan alıntılanmasını ifade eden "iktibâs", kimi zaman da âyetlere, Kur'ân kıssalarına ve âyetlerde zikredilen karakterlere gönderme yapmayı ifade eden "telmîh" şeklinde gerçekleşmektedir. Ancak bu çalışmada konu iktibâsla sınırlandırılacak ve sadece Mahmûd Sâmî el-Bârûdî, Ahmed Şevkî (öl. 1932), Hâfız İbrâhîm (öl. 1932) ve İsmâîl Sabrî Efendi (öl. 1953) gibi Mısırlı neo-klasik şairlerin şiirlerinde yer alan iktibâslar incelenecektir.

1. İKTİBÂS

İslâm medeniyetinin temel taşlarından olan İslâmî ilimler, Kur'ân'ın getirdiği mesajların daha iyi anlaşılması gayesiyle Kur'ân'ı merkeze alarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Nitekim belâğat alanındaki çalışmalar da Kur'ân'ı anlayabilme ve anlatabilme çabalarına hizmet adına yapılmıştır. Belâğat ilmi meânî, beyân ve bedî'den ibaret üç ana bölüme ayrılmıştır. "*Muktezây-ı hale uygun olarak söylenen fasih sözün nasıl güzelleştirileceğini öğreten ilim dalı*" şeklinde tanımlanan bedî ilmi,⁸ söze estetik kazandıran pek çok sanattan oluşmuştur. Bu sanatlardan birisi de iktibâstır.

İktibâs kelimesi sözlükte "*büyük bir ateşten alınan alev parçası, kor*" anlamına gelen "ka-be-se" kökünün iftiâl babına taşınmış halinin mastarıdır. Buna göre kelime "*ilim almak, ateşten köz almak, ateş yakmak için bir yerden kor almak, faydalanmak*" gibi anlamlara gelmektedir.⁹ Bir bedî terimi olarak ise "*ifadeyi süsleyip anlamı güçlendirmek amacıyla, âyet veya hadis olduğunu belirtmeden âyet veya hadisin bir kısmını alarak şiirde veya nesirde kullanmak*" şeklinde tanımlanabilir.¹⁰

Bir alıntının iktibâs sayılabilmesi için "*Yüce Allah şöyle buyurdu*", "*Resûlullâh dedi ki*" vb. ifadelerin olmaması gerekmektedir. Bu tarz ifadelerin açıkça kullanıldığı alıntıların iktibâs sayılmasının mümkün olmayacağı, aksine istidlâl veya istishâde örnek olacağı belirtilmiştir.¹¹ Kaynakların genelinde iktibâsın sadece Kur'ân ve

⁸ Ali Bulut, *Belâğat Meânî-Beyân-Bedî*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015), 255.

⁹ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî, (Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, tsz.), 5/86; İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 1987), 3/960; Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrût: Dâr Sâdır, 1993), 6/167; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Muhammed 'Avad Mur'ib, (Beyrût: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001), 8/318.

¹⁰ Ebu'l-Me'âlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân el-Kazvînî, *el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğat*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1993), 6/137; Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn et-Teftâzânî, *el-Mutavvel 'Ala't-Telhîs*, nşr. Bosnevî el-Hâc Muharrem Efendi, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1891), 471; Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâğatu'l-'Arabîyye fî Sevbihâ'l-Cedîd*, (Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 1987), 108; Besyûnî Abdulfettâh Feyyûd, *'İlmu'l-Bedî' Dirâse Târîhiyye ve Fenniyye li Usûli'l-Belâğat ve Mesâili'l-Bedî'*, (Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2015), 260.

¹¹ Emîn, *el-Belâğatu'l-'Arabîyye*, 108; Besyûnî, *'İlmu'l-Bedî'*, 260.

hadislerden yapılan alıntılarda olacağı belirtilirken, kimi kaynaklarda iktibâs sadece Kur'ân'dan yapılan alıntılarla sınırlandırılmış ve bunun da icmâ olduğuna işaret edilmiştir.¹² Bazı kaynaklarda ise, âyet ve hadislerden yapılan alıntılara ek olarak deyimler, meşhur özlü sözler, belâğatiyle meşhur şahsiyetlerin sözleri ve büyük şairlerin şiirlerinden yapılan alıntılar da iktibâs olacağı belirtilmiştir.¹³ Aynı şekilde bir alıntının iktibâs olarak kabul edilebilmesi için bu alıntının en az bir terkip olması şart koşulmuştur. İfade içerisinde âyet ve hadislerden bir tek kelimenin geçmesinin iktibâs sayılamayacağı ve uzun alıntılarının da makbul görülmediğine dair bilgiler aktarılmıştır.¹⁴

İktibâs yapılırken âyet veya hadisten alıntılanan kısmın olduğu gibi korunması, başka bir anlama taşınması veya kafiye, vezin veya seci zorunluluklarına bağlı olarak alıntılanan lafızlarda bazı küçük çaplı değişikliklerin yapılması caiz görülmüştür. Ancak takdîm, te'hîr, ekleme, çıkarma gibi değişikliklerin yapılması, anlamı bozacak şekilde olumsuz bir etkiye yol açmama şartına bağlanmıştır.¹⁵ İktibâs sanatının icrasında dinî ve edebî hassasiyetlerin gözetilmesi gerektiği, dinen yasaklanan şeylerin yapılmasında veya şakalaşma amacıyla iktibâsa başvurulmasının caiz olmadığı ifade edilmiştir. Hatta dinin temel hükümlerine aykırı olan bazı iktibâsların, alıntılamanın kişiyi günaha sevk edeceği, dahası küfre kadar götürüleceği belirtilmiştir.¹⁶ Ayrıca iktibâsın fikhî hükmü konusunda görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bir grup Mâlikî mezhebi uleması, âyet iktibâslarını caiz görmemişlerdir. Ancak başlarında Şâfiîlerin bulunduğu âlimlerin büyük çoğunluğu, bazı hadislerde ve Hulefâ-yı Râşidîn'in sözlerinde yer alan örneklerin varlığından hareketle âyet iktibâsının caiz olduğu kanaatine varmışlardır.¹⁷

Kaynaklarda genel olarak iktibâsın; makbûl iktibâs, mübâh iktibâs, merdûd iktibâs olmak üzere üçe ayrıldığı görülmektedir. Hutbe, vaaz ve Peygamber'i (s.a.v) öven iktibâslar makbul ve güzel kabul edilirken,¹⁸ Kur'ân'dan en çok etkilenen ve en fazla alıntı yapan sahabe şairlerden biri olduğuna işaret edilen en-Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî'nin (öl. 64/684) aşağıdaki beyitleri bu türün en etkileyici örnekleri arasında gösterilmiştir:¹⁹

¹² Ebû Bekr b. Alî b. Hicce el-Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb ve Ğâyetu'l-Ereb*, thk. 'İsâm Şekyû (Beyrût: Dâr Mektebetu'l-Hilâl, 2004), 2/455.

¹³ Abdurrahmân Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye Ususuhâ ve 'Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, (Şâm: Dâru'l-Kalem, 1996), 2/536.

¹⁴ Durmuş, "İktibâs", 22/52; Bulut, *Belâğat*, 364.

¹⁵ el-Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb*, 2/456; Besyûnî, *'İlmu'l-Bedî'*, 260.

¹⁶ el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, 2/536; Nusrettin Bolelli, *Belâğat Meânî-Beyân-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015), 435.

¹⁷ Celâluddîn es-Suyûtî, *'Ukûdu'l-Cumân fî 'İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*, thk. Abdulhamîd Duhâ (Kâhire: Dâru'l-İmâm Muslim li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 2012), 121; Emîn, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, 108.

¹⁸ el-Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb*, 2/455; Emîn, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, 109.

¹⁹ İbn Beşîr, *Şi'ru en-Nu'mân b. Beşîr*, 63

مَالِكِ الْمَلِكِ لَا يُشَارِكُ فِيهِ وَلَهُ الْحُكْمُ فَأَعْلَا مَا يُرِيدُ
قَدْ أَتَاكُمْ مَعَ النَّبِيِّ كِتَابٌ صَادِقٌ تَفَشَّعِرُ مِنْهُ الْجُلُودُ

"Mülkün sahibidir, O'na ortak olunmaz, hüküm yalnız O'na aittir, dilediğini yapar."

"Peygamber'le birlikte size, ondan derilerin ürperdiği doğru bir kitap geldi."

Şairin ilk beyitte kullandığı terkiplerin tümünü Kur'ân'dan alıntıladığı görülmektedir. "Mülkün sahibi" anlamındaki (مَالِكِ الْمَلِكِ) terkiplerini Âl-i İmrân sûresi 26. âyetten, "Mülkte O'na ortak olunmaz." anlamındaki (لَا يُشَارِكُ فِيهِ) terkiplerini küçük bir değişikliklerle Kehf sûresi 26. âyetten, "Hüküm yalnız O'na aittir." anlamını ifade eden (لَهُ) terkiplerini Kasas sûresi 88. âyetten ve "Dilediğini yapar." anlamına gelen (فَأَعْلَا مَا) terkiplerini ise, ufak bir değişikliklerle Burûc sûresi 16. âyetten iktibâs yapmıştır. İkinci beyitte de âyet iktibâsına başvuran şair, "Deriler ondan ürperir." anlamına gelen (تَفَشَّعِرُ) terkiplerini Zümer sûresi 23. âyetten alıntılamıştır.

İktibâsların ikinci türü mübâh iktibâslar olup, gazel ve kıssalardaki alıntılar bu türün kapsamına dahil edilmiştir. Ebu'l-Kâsım b. el-Hasan el-Kâtibî'ye nispet edilen aşağıdaki beyitler bu türün örneklerindedir:²⁰

إِنْ كُنْتَ أَزْمَعْتَ عَلَيَّ هَجْرَنَا مِنْ غَيْرِ مَا جُرْمِ فَصَبْرٍ جَمِيلٍ
وَإِنْ تَبَدَّلْتَ بِنَا غَيْرَنَا فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

"Karar verdiysen eğer bizi terk etmeye, suçumuz olmadığı halde, güzelce sabretmek düşer bize."

"Bizi başkalarıyla değiştirdiysen eğer, Allah bize yeter ve O, ne güzel vekildir!"

Şair, ilk beyitte "Bize güzelce sabretmek düşer." anlamına gelen (فَصَبْرٍ جَمِيلٍ) terkiplerini Yûsuf sûresinin 18. âyetinden, ikinci beyitte ise "Allah bize yeter ve O, ne güzel vekildir." anlamındaki (حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) terkiplerini Âl-i İmrân sûresinin 173. âyetinden iktibâs etmiştir.

Âyet ve hadislerin şakalaşma, alaya alma gibi bağlamlarda kullanıldığı alıntılarla birlikte İslâmî emir ve adaba aykırı düşen alıntılar, iktibâsların üçüncü türünü oluşturmaktadır. Bu iktibâslar, merdûd ve müstehcen olarak kabul edilmiştir. İbn Hicce el-Hamevî'nin (öl. 837/1433) *Hizânetu'l-Edeb*'te zikrettiği şairi bilinmeyen aşağıdaki beyitler bu türe örnek gösterilebilir:²¹

أَوْحَى إِلَيَّ عُشَّاقَهُ طَرْفُهُ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ
وَرَدُّهُ يَنْطِقُ مِنْ خَلْفِهِ لِمِثْلِ ذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ

²⁰ el-Kazvîni, *el-İzâh*, 6/138.

²¹ el-Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb*, 2/455.

“Bakışları hayranlarına “Hâlbuki bu size vaad olunan şey, ne kadar da uzak!” diye ima etti.”

“Arkası (kaba eti) ise ardından “Amel sahipleri böylesi (bir kazanç) için çalışmalıdır.” der.”

Beyitlerde görüleceği üzere şair, Kur’ân âyetlerini İslâmî hassasiyetler ve âdâba aykırı müstehcen bir bağlamda kullanmaktadır. İlk beyitte Mu’minûn sûresinin 36. âyetinden “Hâlbuki bu size vaad olunan şey, ne kadar da uzak!” mealindeki ibareyi iktibâs yapan şair, ikinci beyitte Sâffât sûresinin 61. âyetinden “Amel sahipleri böylesi (bir kazanç) için çalışmalıdır.” anlamına gelen ifadeyi, işaret zamirindeki tenbih harfi olan “hâ”yı atmak suretiyle küçük bir değişiklik yaparak alıntılanmaktadır.

Öte yandan iktibâsalar, alıntılanan kısmın kendi anlamında kullanılması veya başka bir anlama nakledilmesi yönüyle iki kısma ayrılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerin, iktibâs yapılan ifadenin orijinal metindeki anlamını muhafaza ettiği iktibâsa örnek gösterilmesi mümkündür:

طَأَبْنَا مِنْكُمْ حُبًّا أَجَبْتُمْ فِيهِ بِالْمَنْعِ
عَدَزْنَاكُمْ لِأَنَّكُمْ بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زُرْعِ

“Sizden bir testi istedik de bu hususta bize ret cevabı verdiniz.”

“Biz de sizi mazur gördük ki zira siz, ekinsiz (çorak) bir vadidesiniz.”

“Ekinsiz bir vadi” anlamıyla Mekke’nin kastedildiği ikinci beytin ikinci mısrası, aynı anlamın kastedildiği İbrâhîm sûresinin 37. âyetinden alıntılanmıştır. Şair, iktibâs yaptığı ifadeyi âyetteki anlamını koruyarak kullanmıştır.

İktibâsın ikinci türü, alıntılanan ifadenin asıl anlamının dışında kullanıldığı iktibâstır. İbnu’r-Rûmî’ye (öl. 283/896) isnâd edilen aşağıdaki beyitler, bu türün en meşhur örneğidir:²²

لَئِن أَخْطَأْتُ فِي مَنَاجِي مَا أَخْطَأْتُ فِي مَنَاجِي
لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زُرْعِ

“Ben seni övmeye hata yaptıysam da, bana ihsanda bulunmamakla sen hata yapmadın.”

“Andolsun ki ben ihtiyaçlarımı, ekinsiz (çorak) bir vadiye indirdim.”

²² Ebu’l-Me’âlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvînî, *et-Telhîs fî ‘Ulûmi’l-Belâğâ*, thk. Abdurrahmân el-Berkûkî (Beyrût: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, tsz.), 432; *et-Teftâzânî, el-Mutavvel*, 471; es-Seyyid Alî Sadruddîn b. Ma’sûm el-Medenî, *Envâru’r-Rabî’ fî Envâ’i’l-Bedî’*, thk. Şâkir Hâdî Şükr (Necf: Matba’atu’n-Nu’mân, 1969), 2/219-220.

Şair, şiirin son mısrasında İbrâhîm sûresinin 37. âyetinden “ekinsiz bir vadi” anlamına gelen ibareyi iktibâs yapmıştır. Ancak ibarenin anlamını “hayırsız ve faydası olmayan cimri bir kişi” anlamına taşıyarak cimrilikten kinaye olarak kullanmıştır.

Belâğat kaynaklarında iktibâs başlığıyla birlikte tazmin, akd, hall ve telmih gibi başka terimlerin yer aldığı görülmektedir.²³ İktibâsla aralarındaki farkın anlaşılması adına, birkaç cümleyle bu terimlerden bahsetmenin yararlı olacağı düşünülmektedir. Bazı kaynaklarda, iktibâsın asıl kabul edildiği, tazmin, akd, hall ve telmih ise bu aslın dalları olarak belirlendiği gözlemlenmektedir.²⁴ İlk dönemlerde iktibâs, tazminin bir parçası olarak görülmüştür. Ancak sonraki dönemlerde tazminin “bir şairin başkasının şiirinden bir parçayı, eğer şairi meşhur değilse şairini de belirterek, meşhursa belirtmeden kendi şiiri içinde zikretmesi” şeklinde tanımlanmasıyla, birbirlerinden farklı sanatlar olarak kabul edilmiştir.²⁵ İktibâsın dallarından biri kabul edilen akd ise, “iktibâs yapmadan başkasına ait nesri nazma çevirmek” şeklinde tanımlanmıştır. Sözlükte “çözmek” anlamına gelen hall, akdın tam zıttı olarak kısaca “nazmı nesre dönüştürme” şeklinde ifade edilmiştir. İktibâsla birlikte ele alınan bu terimlerin sonuncusu olan telmih de “lafızları tamamen veya kısmen zikredilmeksizin, bir kıssa veya şiire işaret edilmesi, gönderme yapılması”²⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere, bu terimlerin içerikleri özleri itibariyle yakın olmakla birlikte, birbirlerinden farklı konulardır.

İktibâs, hem şiir hem de nesirde görülse de şiirde kullanımı daha yaygındır.²⁷ Kur'ân âyetleri ve hadislerden iktibâs yapılmasını câiz gören edebiyatla ilgilenen hatîp, kâtip, şair ve belâğat âlimlerinin çoğunluğu, farklı amaç ve gerekçelerle iktibâs yapmayı önemsemişlerdir. Allah'ın kitabı ve Peygamber'in (s.a.v) sözlerini nur olarak gören bu kesimler, adeta kendi eserlerinin de bu nurdan nasiplenerek ışık saçmasını amaçlamışlardır. Belâğatte zirveyi temsil eden Kur'ân ve sözleri “kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey” olmayan Peygamber'in (s.a.v) üsluplarından faydalanılarak bunlardan bazı kısımlarının alıntılanmasının, ortaya konulan eserin sanatsal değerini artıracığı ve seviyesini yükselteceği aşîkârdır.²⁸ Öte yandan satır ve mısralar arasındaki parlak yıldızlara benzetilen ve edebî açıdan sanatsal değer arz eden bu tarz alıntuların, ifadeye estetik ve canlılık katması, sözü pekiştirerek içerdiği fikirleri güçlendirmesi, ona asalet ve yücelik kazandırması tartışma götürmez bir gerçektir.²⁹ Belâğat ve fesâhat bahçesinin nuru olarak nitelenen iktibâs, bazı âlimlerce güzel meyve vermeye elverişli bir ağaca benzetilmiştir. İktibâs yapan kişiyi de bahçivana benzeten bu yaklaşıma göre iktibâs, başka ağaca aşılama yapmak amacıyla meyve

²³ el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 6/137; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 471.

²⁴ el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, 2/536.

²⁵ el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 6/140; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 472; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, 2/539.

²⁶ el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 6/144-147; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 474.

²⁷ el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 6/139; el-Medenî, *Envâru'r-Rabî'*, 2/222; Besyûnî, *'İlmu'l-Bedî'*, 260.

²⁸ Emîn, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, 111.

²⁹ el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, 2/536; Besyûnî, *'İlmu'l-Bedî'*, 261.

veren ağaçtan kesilen bir daldan başka bir şey değildir.³⁰ Böylece aşılama yapılan ağacın meyveleri gibi iktibâsın dâhil edildiği metin de güzel olacaktır.

2. MODERN MISIR ŞİİRİNDE KUR'ÂN'DAN İKTİBÂS

Arapların şiir ve hitabetin zirvesinde oldukları bir dönemde, lafzen ve manen mucize bir kitap olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, İslâmiyet'in ilk dönemlerinden başlayıp günümüze kadar uzanan süreçte Arap şair ve hatiplerin ilgi odaklarından ve temel dayanaklarından biri olmuştur. Abdullâh b. Revâha (öl. 8/629), Ka'b b. Mâlik (öl. 50/670), Hassân b. Sâbit (öl. 60/680) gibi sahabî şairlerle başlayan şiirlere Kurân âyetleriyle estetik ve güç kazandırma eğilimi, Arap şiirinin geçirdiği tüm dönemler boyunca kesintisiz bir şekilde süregelmiştir. Özellikle Abbâsîlerden sonraki süreçte, klasik dönemlerdeki etkinlik ve cazibesini yitiren Arap şiiri, Napolyon'un Mısır Seferi'nin doğrudan ve dolaylı etkileriyle bir diriliş ve modernleşme evresine girmiştir. Bu bağlamda Arap edebiyatında farklı prensipleri benimseyen pek çok akım baş göstermiştir. Kadîm şiirin yeni anlamlarla canlandırılması ilkesiyle hareket eden Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin öncülük ettiği neo-klasik akım şairleri, klasik dönem şairlerinin şiirlerine yönelerek, üslup ve fikirlerinden yararlanma gayreti içinde olmuşlardır. Özellikle Beşşâr b. Bürd (öl. 167/783), Ebû Nuvâs (öl. 198/813), Ebû Temmâm (öl. 231/846), el-Buhturî (öl. 284/897), el-Mütenebbî (öl. 354/965) gibi Abbâsî dönemi Arap şiirinde sembol isimlerin eserlerini inceleyerek, şiirlerini ezberlemişlerdir.³¹ Kadîm Arap şiiriyle yoğun temasları neticesinde önemli düzeyde bir şiir altyapısına sahip olan neo-klasik akım şairleri, büyük şairlerin üsluplarını taklit etmişler, şiirleriyle aynı vezin ve kafiyede eserler nazmederek nazîrelerde bulunmuşlardır. Şiir formatında geleneksel yapıya bağlılık, ifadede hassaslık, üslupta güç ve sağlamlık, dilde de duruluk ve anlaşılabilirliği prensip edinen bu şairler,³² sanatta rol model olarak gördükleri şairlerin yoğun bir biçimde başvurdukları iktibâs olgusunu da ihmal etmemişlerdir. Ancak şairlerin şiirlerinde Kur'ân iktibâslarına yer verme amaçlarını klasik dönemin salt taklidine indirgemek, meseleye oldukça dar bir perspektiften bakma anlamına gelecektir. Bu nedenle şairlerin; iktibâsla güçlendirdikleri şiirlerine gösterilen ilgi ve teveccühün artırılması, şiirlerin hedef kitlesi olan halkın muhafazakâr kimliği üzerinden daha geniş bir kabulün elde edilmesi, neo-klasik şairlerin yaşadığı Mısır coğrafyasında meydana gelen siyâsî ve askerî gelişmelere karşı dinî ve millî duyguların uyandırılması gibi hedefleri amaçladıkları tahmin edilmektedir.

2.1. Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin Şiirlerinde İktibâs

³⁰ İsmâîl Ankarâvî, *Miftâhu'l-Belâğa ve Misbâhu'l-Fesâha*, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1867), 146.

³¹ Mârûn 'Abbûd, *Ruvvâdu'n-Nahdati'l-Hadîse*, (Kâhire: Müessesetu Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2011),109; Ömer Desûkî, *fi'l-Edebi'l-Hadîs*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1964), 1/299.

³² Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî el-Edebu'l-Hadîs*, (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1986), 43-44.

el-Bârûdî, birçok Arap edebiyat tarihçisi tarafından modern Arap şiirinin öncüsü, kadîm şiirin çağdaş toplumsal konularla canlandırılmasını prensip edinen neo-klasik akımın kurucusu olarak kabul edilmiştir.³³ Şair kişiliğinin yanında, askerî gelenekten gelerek devlet yönetiminde en üst askerî makamlara ulaşması nedeniyle şair “kılıç ve kalemin efendisi” anlamına gelen “Rabbu's-Seyf ve'l-Kalem” vasfına layık görülmüştür.³⁴ Klasik Arap şiirine tutku derecesine varan ilgisi sonucunda, eski şiirden yaptığı okuma ve ezberlerle geliştirdiği şiir yeteneğinin gücü ve üslubunun sağlamlığı yönüyle Abbâsî döneminin en meşhur şairlerinden Ebû Temmâm'a benzetilmiştir.³⁵ Bu benzetmenin nedeni, Ebû Temmâm'ın şiirlerini çokça okuyan, zaman zaman onun şiir tarzını taklit eden el-Bârûdî'nin şiirlerine sinen Ebû Temmâm etkisiyle açıklanabilir. el-Bârûdî'nin, şiirlerinde görülen Kur'ân izlerinin derinliği ve yaptığı iktibâsların çokluğu nedeniyle kimi eleştirmenler tarafından Kur'ân'dan en çok etkilenen şair olarak nitelenen Ebû Temmâm'ın izinden giderek,³⁶ iktibâslarla şiirine anlam gücü ve üslup cazibesi kazandırmayı amaçlamıştır.

Şair, uzun yıllar boyu devam eden gurbet ve sürgün hayatının etkisiyle gerek kendi iç dünyasını gerekse dış dünyayı tasvir ettiği şiirleri ve bir asker olmasının etkisiyle de hâmeset şiirlerinde öne çıksa da divanı incelendiğinde Arap şiirinin tüm konularında şiir nazmettiği anlaşılmaktadır. Çocukluk yıllarında özel hocalardan aldığı din ve Kur'ân eğitiminin karakterinin şekillenmesindeki etkisinin doğal bir sonucu olarak şairin tüm şiir türlerinde Kur'ân'dan yaptığı iktibâslara rastlamak mümkündür. Girit isyanını bastırmakla görevli askerî birliğin komutanı olarak görev yaptığı süreçte kaleme aldığı şiirlerinden birinde Girit'teki Kandiya bölgenin doğal güzelliklerini tasvir eden şair, hayranlığını dile getirmek ve aynı hayranlığı okuyucuda uyandırmak için Âl-i İmrân sûresinin 47. âyetinden “Allah dilediğini yaratır.” mealindeki (اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ) ifadesini iktibâs ederek şöyle demektedir:³⁷

صُورَ تَذُلُّ عَلَى حَكِيمٍ صَانِعٍ وَاللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَبْرَأُ

“Hikmet sahibi bir faile delalet eder (bu) resimler, zira Allah dilediğini yaratır ve var eder.”

Şair, âyetlerden yaptığı alıntılarını dâhil ettiği şiirlerinde farklı dinî konu ve anlamlardan bahsetmiştir. Verilen örnekte şairin Allah'ın sıfatları ve yaratıcılığına işaret bulunmaktadır. Benzer bir anlam, bu defa şairin sonbahar tasviri yaptığı

³³ Hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Ömer Desûkî, *Mahmûd Sâmî el-Bârûdî*, (Kâhire: Dâru'l- Maârif, 1953); Şevkî Dayf, *el-Bârûdî Râidu's-Şi'ri'l-Hadîs*, (Kâhire: Dâru'l- Maârif, 1964); Alî el- Hadîdî, *Mahmûd Sâmî el-Bârûdî: Şâ'iru'n-Nahda*, (Kâhire: Mektebetu'l-Anclû el-Mısıriyye, 1969); Edhem Âl Cundî, *A'lâmu'l-Edeb ve'l-Fenn*, (Şam: Matba'atu'l-İttihâd, 1958); Hannâ el- Fâhûrî, *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî el-Edebu'l-Hadîs*, (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1986).

³⁴ Âl Cundî, *A'lâmu'l-Edeb ve'l-Fenn*, 2/435.

³⁵ el-Hadîdî, *Mahmûd Sâmî el-Bârûdî*, 407.

³⁶ Necîb Muhammed el-Behbîtî, *Ebû Temmâm Hayâtuhû ve Hayâtu Şi'rihî*, (Kâhire: Matba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Mısıriyye, 1945), 67.

³⁷ Mahmûd Sâmî el-Bârûdî, *Dîvânu'l-Bârûdî*, thk. 'Alî el-Cârim, Muhammed Şefik Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-'Avde, 1998), 47.

şiiirinde karşımıza çıkmaktadır. Bu şiiirinde şair, İbrâhîm sûresinin 27. âyetinden “Allah ne dilerse onu yapar.” anlamındaki (وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ) ibaresini iktibâs yapmaktadır. Şair, âyette hiçbir değişiklik yapmaksızın beytin ikinci mısrasını tamamen bu âyet parçasından oluşturmaktadır:³⁸

يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُ ۖ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ

“Herkes kendi arzusunu elde etmeyi diler, oysa Allah ne dilerse onu yapar.”

el-Bârûdî'nin Seylan adasında geçirdiği 17 yıllık sürgün yıllarında kaleme aldığı şiiirlerinde iki tür öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, vatanından ve sevdiklerinden uzak olmanın doğal sonucu olarak özlem şiiirleri, diğeri ise çektiği yalnızlıkta kendi nefsinin sorgulamasının doğal sonucu olarak dinî anlamlarla donatılmış zühd şiiirleridir. Şair, bu zühd şiiirlerinin birinde Allah korkusu ve azabının çetinliğinden bahsederken, Hacc sûresinin ilk âyetinde geçen “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının.” mealindeki (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ) ifadesini olduğu gibi alıntılıyarak bir beytin ilk mısrasını yapmaktadır:³⁹

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ ۖ وَخَشُوا عَذَابَ اللَّهِ ۖ وَالْآخِرَةُ

“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının, Allah'ın ve ahiretin azabından da korkun!”

Vatana özlemine dile getirdiği şiiirlerinden birinde Mısır'da yaşadığı Ravdatu'l-Mikyâs adasını tasvir eden şair, oradaki yuvasından geriye herhangi bir iz kalmadığını ifade ederken, anlama güç katmak için Yûnus sûresinin 25. âyetinde zikredilen “sanki dün yerinde yokmuş gibi” mealindeki (كَأَنَّ لَمْ تَغْنِ بِالْأَمْسِ) ifadesini alıntılılamaktadır:⁴⁰

عَفَتْ وَكَأَنَّ لَمْ تَغْنِ بِالْأَمْسِ ۖ وَالنَّقْثُ ۖ عَلَيَّهَا أَصَابِيرُ الرِّيَّاحِ ۖ الْهَوَاجِمِ

“Silinip yok oldu, sanki dün yerinde yokmuş ve esen güçlü kasırgalar birbiriyle üzerinde buluşmuş gibi.”

el-Bârûdî'nin Kur'an'dan yaptığı iktibâslar belirli bir şiiir türüyle sınırlı olmadığı gibi, hayatının belirli dönemleriyle de sınırlı değildir. Şair, gençlik yıllarında yazdığı dünya hayatının geçiciliği, erdem, ilim, adalet gibi pek çok konuya değindiği hikmet şiiirini, Nebe sûresinin 40. âyetinde yer alan “İnsanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı gün” anlamındaki (يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ) terkininin küçük bir değişiklikle iktibâsını içeren aşağıdaki beyitle tamamlamaktadır:⁴¹

فَلْيَنْظُرِ الْمَرْءُ فِيمَا قَدَّمَتْ يَدُهُ ۖ قَبْلَ الْمَعَادِ ۖ فَإِنَّ الْعُمَرَ لَمْ يَدْمِ

³⁸ el-Bârûdî, *Dîvânu'l-Bârûdî*, 46.

³⁹ el-Bârûdî, *Dîvânu'l-Bârûdî*, 267.

⁴⁰ el-Bârûdî, *Dîvânu'l-Bârûdî*, 543.

⁴¹ el-Bârûdî, *Dîvânu'l-Bârûdî*, 517.

"Hesap günü gelmeden önce kişi baksın kendi eliyle yapıp ettiklerine, zira ömür devam etmez öylece."

Şair, zaman zaman muhataplarını ikna etme ve inandırıcılığını artırma amacıyla iktibâslara başvurmuştur. Sadakatinden şüphe eden dostlarına sitemini dile getirirken, Hucurât sûresinin 12. âyetindeki "Çünkü bazı zanlar günahtır." anlamına gelen (إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ) terkihi kullandığı şiirinde bunun örneğiyle karşılaşılmaktadır:⁴²

لَا تَظُنُّوا بِى سُوءًا إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ

"Kötü zanda bulunmayın hakkımda, bazı zanlar vardır ki günahtır aslında."

Şairin şiirlerinde yer alan en dikkat çekici iktibâslarından biri, aşk şiirlerinde yer alan iktibâsıdır. Âyetlerin edebe aykırı hususlarda kullanımını ifade eden merdûd iktibâsa örnek olarak gösterilebilecek bu alıntıda şair, bir gazelinin son beytinin ikinci mısrasını tamamen Mâide sûresinin 47. âyetinde geçen ve "Allah geçmişi affetmiştir." anlamına gelen (عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ) ifadesinden oluşturmaktadır:⁴³

فَأَعْرَضْتُ عَنْهُ قُبُلًا عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ

"Ödünç bir öpücük verdim ona, Allah geçmişteki bu günahı affetsin."

el-Bârûdî'nin şiirlerinde yer alan Kur'ân iktibâslarına daha pek çok örnek verilebilir. Ancak neo-klasik akımın diğer şairlerinin şiirlerinde geçen iktibâs örneklerini incelemeye geçmek adına, el-Bârûdî'den verilen bu örneklerle yetinilecektir. Son olarak, el-Bârûdî'nin modern Mısır şiirinde Kur'ân iktibâslarına en fazla başvuran şairlerden biri olduğu değerlendirilmesiyle bu başlığı noktalamak uygun olacaktır.

2.2. Ahmed Şevkî'nin Şiirlerinde İktibâs

Divanının önsözünde kendi kökenlerinden bahsederken "Öyleyse ben bir Arap, Türk, Yunan ve babamın annesi tarafından da Çerkezim. Dört asıl bir dalda toplanmıştır." diyen Ahmed Şevkî, aristokrat bir ailenin çocuğu olarak 1868 yılında Kâhîre'de doğmuştur.⁴⁴ Üstün şiir yeteneği, saray mensubu olan ailesinin sahip olduğu büyük maddî imkânlarla sağladığı eğitim sayesinde fevkalade gelişmiştir. Buna ek olarak, Hidiv Tevfîk'e (öl. 1892) methiyeler yazan hocası Şeyh Muhammed el-Besyûnî, şairin en çok etkilendiği eserlerin başında gelen *el-Vesiletu'l-Edebiyye*'nin müellifi Huseyn el-Marsafî (öl. 1889) ve Mahmûd Sâmî el-Bârûdî gibi büyük edip ve şairlerin eserleri, Ahmed Şevkî'nin şair kişiliğinin oluşumunda büyük rol oynamıştır. 1927 yılında Kahire'deki opera binasında Arap ülkelerinden gelen heyetlerin ve edebiyat otoritelerinin hazır bulunduğu bir törende, kendisine "şairler prensi" anlamına gelen "emîru's-şu'arâ" payesi verilmiştir.⁴⁵ Şair, Arap şiirinin hiciv dışındaki

⁴² el-Bârûdî, *Dîvânu'l-Bârûdî*, 576.

⁴³ el-Bârûdî, *Dîvânu'l-Bârûdî*, 350.

⁴⁴ Ahmed Şevkî, *Dîvânu Şevkî Tevsîk ve Tebvîb ve Şerh ve Ta'kîb*, thk. Ahmed Muhammed el-Hûfî (Kâhîre: Matba'atu Nahdati Mısır, 1998), 1/3-4.

⁴⁵ Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz.: el-Emîr Şekîb Arslân, *Şevkî ev Sadâkatu Erba'îne Sene*, (Kâhîre: Dâru'l-Fadîle li'n-Neşr ve't-Tezî' ve't-Terceme, 1936); Huseyn

-bazı atışmaları dikkate alınmazsa- tüm şiir türlerinde örnekler kaleme almıştır. Maddi çıkar sağlamak adına methiye yazılmasına karşı olmasına rağmen, karşı çıktığı işi kendisi yapmıştır. Şiirlerinde günlük olaylarla birlikte dinî, siyasî ve tarihî konulara yer vererek, bunları millî bir şuurla yorumlamıştır. Genel olarak Osmanlı hilafeti taraftarı bir tutum sergileyen şair, şiirlerinde birçok dinî olayı ve peygamber hikâyelerini kullanmıştır.⁴⁶ Ahmed Şevkî'nin dinî şiirlerinde karşılaşılan en belirgin etki, Kur'ân'dan yaptığı iktibâslardır. Şair, birçok şiirinde doğrudan veya dolaylı olarak Kur'ân âyetlerinden alıntıya başvurmuştur. Ahmed Şevkî, görüşlerinin daha fazla kabul görmesi için şiirlerini desteklemek, dinî meselelerde diğer şairlerden geri olmadığını ortaya koymak ve İslâmî motifleri şiir sanatına işlemedeki sanatsal becerisini ispatlamak adına iktibâslardan yararlanmışır.⁴⁷ Şair, Kur'ân âyetlerini betimlediği bir şiirinde, Zümer sûresinin 23. âyetinde geçen "Dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir." mealindeki (يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ) ifadesini alıntıyla şöyle demektedir:⁴⁸

تِلْكَ أَيُّ الْفُرْقَانِ أَرْسَلَهَا اللَّهُ ضِيَاءً يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ

"O, Allah'ın bir ışık olarak gönderdiği hak ile batılı ayıran Kur'ân âyetleridir, dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir. "

Şair, el-Bûsirî'nin (öl. 695/1296) *Hemziyye'sine nazîre* olarak yazdığı ve Hz. Muhammed'i (s.a.v) övdüğü *el-Hemziyyetu'n-Nebeviyye* adlı kasidesinde, yukarıda zikredilen iktibâsa benzer bir örnek vermektedir. Âl-i İmrân sûresinin 40. âyetinden "Allah dilediğini yapar." mealindeki (اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ) ifadesini küçük bir değişiklikle şiirine dâhil etmektedir:⁴⁹

فَضَّلَ عَلَيْكَ لِذِي الْجَلَالِ وَمِنَّةً وَاللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَرَى وَيَشَاءُ

"Azamet sahibi Allah'ın senin üzerine lütuf ve minnetidir, Allah (uygun) gördüğünü ve dilediğini yapar. "

Ahmed Şevkî'nin divanında gerek dostlarına, gerekse dönemin meşhur şahsiyetlerine yazılmış pek çok mersiye bulunmaktadır. Şairin, söz konusu mersiyelerde zaman zaman âyet iktibâslarına başvurduğu görülmektedir. Mersiyelerde âyetlerden alıntı yapılması, ölümün getirdiği acıyı göğüslemeye

Şevkî, *Ebî Şevkî*, (Kâhire: Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1947); Mâhir Hasan Fehmî, *Ahmed Şevkî*, (Kâhire: el- Hey'etu'l- 'Âmme li't-Te'lif ve'n-Neşr, 1969); Antûn el-Cumeyyil, *Şevkî*, (Kâhire: Muessesetu Hindâvî, 2016); Şevkî Dayf, *Şevkî Şâ'iru'l-'Asri'l-Hadîs*, (Kâhire: el-Hey'etu'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, 2005); Tâhâ Huseyn, *Hâfiz ve Şevkî*, (Kâhire: Muessesetu Hindâvî, 2014); Zekî Mubârek, *Ahmed Şevkî*, (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1988); Ahmet Kazım Ürün, *Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevkî*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 55.

⁴⁶ Şevkî, *Dîvânu Şevkî*, 1/7-11; Ramazan Şeşen, "Ahmed Şevkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/137.

⁴⁷ Su'âd Abdulvehhâb Abdulkerîm, *İslâmiyyât Ahmed Şevkî*, (Kâhire: Matâbi'u Ahrâmi'l-Cîze el- Kubrâ, tsz.), 228.

⁴⁸ Şevkî, *Dîvânu Şevkî*, 1/185.

⁴⁹ Şevkî, *Dîvânu Şevkî*, 1/603.

yardımcı olacak bir manevî destek arayışı olarak yorumlanabilir. Ayrıca âyetlerde geçen dünya hayatının geçiciliği, amel-hesap denklemi, zorluklar karşısında sabır gibi anlamlar üzerinden ölenin yakınlarının acılarını paylaşmaya çalıştığı düşünülebilir. Şair, 1920 yılında vefat eden Prenses Fâtıma İsmâîl'in ölümü üzerine yazdığı mersiyede, bazı değişiklikler yaparak Zilzâl sûresinin 7. ve 8. âyetlerinden iktibâs yapmaktadır:⁵⁰

وَكُلُّ نَفْسٍ فِي غَدٍ مَيِّتَةٌ فَمُنْشَرَةٌ
وَإِنَّهُ مَنْ يَعْمَلِ الْـ خَيْرَ أَوْ الشَّرَّ يَرَهُ

"Her nefis yarın ölecek, sonra da yeniden diriltilecektir."

"Her kim hayır veya şer işlerse onu görecektir."

Ahmed Şevkî'nin iktibâs içeren mersiyelerinden birisi de dostu Corcî Zeydân'ın (öl. 1914) vefatı üzerine yazdığı kasidesidir. Dostunun kaybından duyduğu üzüntüyü mısralara döken şair, Müzzemmil sûresinin 20. âyetinde geçen *"Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız, Allah katında onu bulursunuz."* mealindeki (وَمَا تَقْدُمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ) (هِيَ) âyetiyle, Zilzâl sûresinin 7. ve 8. âyetlerinde bazı değişiklikler yaparak şu şekilde iktibâs yapmaktadır:⁵¹

مَا تَصْنَعُ الْيَوْمَ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُهُ غَدًا الْخَيْرُ وَالشَّرُّ مَثْقَالٌ بِمِثْقَالٍ

"Bugün her ne hayır işlersen, yarın onu bulursun, hayır da şer de zerresi zerrinesidir."

Şairin Kur'ân'dan yaptığı alıntılar, sadece dinî konularla sınırlı değildir. 1928 yılında açılışı yapılan Mısır'ın kalkınmasını sembolize eden Nahdatu Mısır Heykeli'ni tasvir eden şair, şiirinde yer alan bir beyitte Zilzâl sûresinin 1. âyetinden iktibâs yaparak şöyle demektedir:⁵²

وَأَلْقَتْ بِهِمْ فِي غَمَارِ الْخُطُوبِ فَخَاضُوا الْخُطُوبَ وَأَهْوَأَهَا
وَوَالُوا فَجُنَّ جُنُونَ الرِّيحِ وَزُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زَلْزَالَهَا

"Onları musibetlerin ortasına fırlatıp attı, böylece musibetlere ve korkularına daldılar."

"Başkaldırdılar, bunun üzerine rüzgârlar (şiddetlenerek) delirdi ve yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldı."

Dinî meselelerle ilgili olmayan konularda geçen iktibâsların bir başka örneğiyle şairin siyasetle ilgili şiirlerinden birinde karşılaşılmaktadır. Şair, bir taraftan ümmetin düştüğü içler acısı duruma üzülürken, diğer taraftan Alman İmparatoru II. Wilhelm'e

⁵⁰ Şevkî, *Dîvânu Şevkî*, 2/460.

⁵¹ Şevkî, *Dîvânu Şevkî*, 2/514.

⁵² Şevkî, *Dîvânu Şevkî*, 1/132.

(öl. 1941) adeta beddua ettiği şiirinde, Âl-i İmrân sûresinin 173. âyetinde “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!” mealindeki (حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) ifadeyi alıntılanmaktadır:⁵³

جَأَى عَلَيْنَا عُصْبَةٌ جَازَفُوا فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

“Bir grup, kendini riske atarak bize karşı suç işledi, ama Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!”

Ahmed Şevkî'nin şiirlerinde geçen iktibâslarından bir başkası, kızı Emîne doğarken aynı zaman diliminde babasının vefatı üzerine yazdığı bir şiirinde karşımıza çıkmaktadır. Ölüm ve hayat denklemini aynı anlarda iliklerine kadar hisseden şair, duygularını dile getirmede En'âm sûresinin 95. âyetinde yer alan “O, ölüden diriye çıkarır, diriden de ölüyü çıkarmaktadır.” mealindeki (يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ) (يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ) âyetinden bir kısmı, tersine çevirerek şöyle iktibâs yapmaktadır:⁵⁴

حَتَّىٰ بَدَا الصُّبْحُ فَوَلَّىٰ أَبِي وَأَقْبَلَتْ بَعْدَ الْعَتَاءِ ابْنَتِي
فَقُلْتُ أَكْأَمُّكَ حِرْنَا لَهَا يَا مُخْرِجَ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ

“Ta ki şafak söktüğünde babam göçüp gitti, meşakkatten sonra kızım geliverdi.”

“Dedim ki: Senin takdirine şaştık kaldık, Ey diriye ölüden çıkararı!”

Ahmed Şevkî'nin divanı incelendiğinde, daha başka iktibâslarla karşılaşmak mümkündür. Ancak şairin âyetlerden alıntıları, iktibâstan ziyade telmih ve tazmîn şeklini almıştır. Modern Mısır şiirinin öncüsü el-Bârûdî'nin iktibâslarıyla kıyaslandığında, âyetlerin anlam ve lafızlarını doğrudan alıntılanmadan telmih ve tazmîn şeklindeki kullanımlarının el-Bârûdî'den çok daha fazla olduğu ifade edilebilir. Ancak doğrudan alıntılanmak suretiyle yapılan âyet iktibâsları bağlamında, el-Bârûdî'nin Şevkî'den daha ileri seviyede olduğu açıkça görülmektedir.

2.3. Hâfız İbrâhîm'in Şiirlerinde İktibâs

el-Bârûdî'nin başlattığı neo-klasik ekolün önemli şairlerinden biri de 1871 yılında Deyrût beldesinde Nil Nehri kıyısına demir atmış bir gemide dünyaya gelmesi ve şiirlerinde toplumun düşüncelerini yansıtmaması nedeniyle “Nil şairi” anlamına gelen “Şâ'iru'n-Nîl” lakabıyla anılan Hâfız İbrâhîm'dir.⁵⁵ Mısırlı mühendis bir baba ve Türk asıllı bir annenin evladı olan şair, çocukluğundan itibaren şiir ve edebiyata ilgi duymuştur. 1888 yılında askerî okula katılan Hâfız, 1900 yılına kadar orduda çeşitli görevler üstlenmiştir. Sosyal statü olarak halk tabasından olması ve hayatı boyunca çektiği ekonomik sıkıntılar nedeniyle şiirlerinde halkın sıkıntı ve duygularını şiirlerinde ele aldığı için “halk şairi” olarak tanınmıştır.⁵⁶ Anne tarafından Türk asıllı

⁵³ Şevkî, *Dîvânu Şevkî*, 1/363.

⁵⁴ Şevkî, *Dîvânu Şevkî*, 2/229.

⁵⁵ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, 136; Muhammed Abdulmuttalib, *Şevkî ve Hâfız fî Mir'âti'n-Nakd*, (Kâhire: el-Meclisu'l-A'lâ li's-Sekâfe, 2007), 21.

⁵⁶ Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Hadîs*, (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1986); Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-Muâsır fî Misr*, (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1961); Tâhâ Huseyn, *Hâfız ve Şevkî*, (Kâhire: Muessesetu Hindâvî, 2014); Ahmed 'Ubejd, *Zikra's-Şâ'ireyn Hâfız İbrâhîm ve*

olduğundan Türklere ve Osmanlı'ya ilgi duymuş, Türklerle ilgili konularda yazdığı şiirlerle de bu ilgisini yansıtmıştır.⁵⁷ Halk şairi vasfıyla toplum merkezli şiirlerinde vatan, siyâset, halk, Arap milliyetçiliği, insanlık, Mısır, Doğu halkları ve İslâm'la ilgili konulara yer vermiştir. Ahmed Şevkî'yle aynı dönemde yaşaması, her ikisinin Türk kökenli olmaları, aralarında sıkı bir dostluğun olması ve aynı şiir tarzını benimsemeleri nedeniyle, her zaman Şevkî'yle kıyaslanmıştır. Ancak Hâfız İbrâhîm, Ahmed Şevkî'den övgüyle bahsettiği şiirlerinde şaire “*asrının dehası*,⁵⁸ *önderim, asrın edîbi, anlamların tahtı ve beyân tacının sahibi*,⁵⁹ *Doğu'nun şairi*”⁶⁰ gibi unvan ve payelerle seslenerek dostunun sanatta üstünlüğünü zımnen kabullenmiş, Ahmed Şevkî'ye “Emîru's-Şu'arâ” payesinin verildiği törende okuduğu methiyesiyle adeta bu konudaki tartışmaların kendisi dışında geliştiğine işaret etmiştir.

Hâfız İbrâhîm'in divanında methiye ve tebrik, hiciv, ihvâniyyât, tasvîr, hamriyyât, gazel, sosyal ve siyâsî konular, şikâyet ve mersiye gibi çeşitli konularda şiirler bulunmaktadır. Şiirlerinin büyük bir kısmı methiye, mersiye, sosyal ve siyâsî içerikli şiirlerdir. el-Bârûdî ve Ahmed Şevkî kadar olmasa da onlar gibi neo-klasik akımı benimseyen şairin, farklı şiir türlerinde âyet iktibâslarına başvurduğu görülmektedir. Mısır Kralı I. Fuâd'ı (öl. 1936) methettiği bir şiirinde Fâtiha sûresinin 5. âyeti olan “*Bizi doğru yola ilet.*” mealindeki (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) ifadesini, mazi fiil yapısında kullanıp, bir harf-i cer ekleyerek şöyle alıntılanmaktadır:⁶¹

وَيَخْشَى رَبَّهُ وَيُطِيعُ مَوْلَى هَدَاهُ إِلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ

“Rabbinden korkar ve onu doğru yola ileten efendisine itaat eder.”

Hâfız İbrâhîm, 1908 yılında Sultan Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümünde kutlama mahiyetinde bir methiye kaleme almıştır. Şair, “*Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışını kutlama*” anlamına gelen “*Tehnietu's-Sultân Abdilhamîd bi 'Îd Culûsihî*” adını verdiği kasidesinde, Şûrâ sûresinin 38. âyetindeki “*Onların işleri aralarında danışma iledir.*” anlamına gelen (وَأْمُرُهُمْ سُورَى بَيْنَهُمْ) ibaresini, iktibâs çerçevesinde kabul edilen değişikliklerle şu şekilde şiirinde kullanmaktadır:⁶²

فَجَعَلْتُ أَمْرَ النَّاسِ سُورَى بَيْنَهُمْ وَأَقَمْتُ شُرْعَ الْوَاحِدِ الدِّيَّانِ

Ahmed Şevkî, (Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1985); Zekî Mubârek, *Hâfız İbrâhîm*, (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1991); Abdulhamîd Sened el-Cundî, *Hâfız İbrâhîm Şâ'iru'n-Nîl*, (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1992); Muhammed Abdulmuttalib, *Şevkî ve Hâfız fî Mir'âti'n-Nakd*, (Kâhire: el-Meclisu'l-A'lâ li's-Sekâfe, 2007).

⁵⁷ Hâfız İbrâhîm, *Divânu Hâfız İbrâhîm*, thk. Ahmed Emîn, Ahmed ez-Zeyn, İbrâhîm el-Ebyârî (Kâhire: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1987), 44, 331, 357, 362, 376, 380, 390, 402.

⁵⁸ İbrâhîm, *Dîvân*, 98.

⁵⁹ İbrâhîm, *Dîvân*, 184-185.

⁶⁰ İbrâhîm, *Dîvân*, 201.

⁶¹ İbrâhîm, *Dîvân*, 108.

⁶² İbrâhîm, *Dîvân*, 44.

“İnsanların işlerini aralarında şûrâ ile yaptın, Tek ve Kakhâr olan Allah’ın kanununu uyguladın.”

Şairin Kral I. Fuâd ve Sultan Abdülhamid’e yönelttiği ve iktibâslarla güçlendirmeye çalıştığı methiyeleriyle, memdûhların otoritelerine maneviyat atfetmeye ve halkı itaate teşvik etmeye çalıştığı tahmin edilmektedir.

Hâfız İbrâhîm, dostu Şevkî’ye yazdığı bir methiyesinde ise, Hûd sûresinin 44. âyetinde geçen “Ey yer suyunu yut! Ve ey gök (suyunu) tut!” mealindeki يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ (يا أرضُ ابْلَعِي مَاءَكِ) cümlesinde bazı değişiklikler yaparak şöyle alıntılanmaktadır:⁶³

وَيَا مَاءَهَا فَاتْكُفْ وَيَا أَرْضُ فَاْبْلَعِي وَإِنْ شِئْتِ عَنَّا يَا سَمَاءَ فَاْبْلَعِي

“Ey gök! Dilersen bize karşı tut suyunu. Ey göğün suyu! Yağmaktan vazgeç. Ey yer! Sen de (suyunu) yut.”

Şair, zaman zaman Kur’an kıssalarını şiirleştirerek, bazı tasvirlerinde bu yöntemi kullanmıştır. Güneş tasviri yaptığı bir şiirinde, Hz. İbrâhîm’in (a.s) gökyüzünü gözlemleyerek Allah’ın varlığını akıl yoluyla bulduğunu anlatan, Hûd sûresinin 76-79. âyetlerinde geçen kıssadan büyük ölçüde faydalanmıştır. İbrâhîm’in (a.s) “Rabbim budur dedi. Yıldız batınca da batanları sevmem dedi.” anlamındaki قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ (قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ) anlamındaki “Rabbim budur dedi. Yıldız batınca da batanları sevmem dedi.” anlamındaki قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ âyetinde bazı değişiklikler yaparak şu şekilde iktibâs yapmıştır:⁶⁴

قَالَ ذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلْتُ قَالَ إِنِّي لَا أَجِبُ الْإِفْلِينَ

“Bu benim Rabbim dedi. Battığında ise, ben batanları sevmem dedi.”

Mısır spor müsabakaları kulübünün düzenlediği bir gecede okuduğu şiirinde ise, bu kulübü tasvir eden şair, havanın sıcaklığı ve güneşin yakıcılığını okuyucuya aktarabilmek için Meâric sûresinin 15 ve 16. âyetlerinden yararlanmaktadır. “Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir.” mealindeki بِهَ الشَّمْسُ نَزَاعَةٌ لِلشَّوَى (كَلَّا إِنَّهَا لَطَى نَزَاعَةٌ لِلشَّوَى) âyetleri bazı değişikliklerle alıntılanmaktadır:⁶⁵

وَيَا رَبِّ يَوْمٍ شَدِيدِ اللَّطَى بِهَ الشَّمْسُ نَزَاعَةٌ لِلشَّوَى وَرَوَى عَن جَهَنَّمَ مَا قَد رَوَى بِهَ الرِّيحُ لَفَاحَةً لِّلْوَجْوِ

“Alev alev yanan ateş gibi sıcak ne gündü o! O cehennemde susuzluğu gideren her ne ise.”

“O günde yüzleri yakıp kavuran bir rüzgâr vardı, derileri de soyan bir güneş.”

Hâfız İbrâhîm’in şiirlerinde karşılaşılan en enteresan iktibâslar, içki meclislerini anlattığı hamriyyât şiirlerindeki alıntılardır. Kur’an âyetlerinin içki meclislerinin tasvirinde kullanılması, dine ve edebe aykırı bir durum teşkil

⁶³ İbrâhîm, *Dîvân*, 127.

⁶⁴ İbrâhîm, *Dîvân*, 207.

⁶⁵ İbrâhîm, *Dîvân*, 223.

etmektedir. Bu nedenle bu alıntılar, merdûd iktibâs olarak değerlendirilmektedir. Şair bir hamriyyât şiirinde, Enbiyâ sûresi 79. âyette geçen (وَكُنَّا فَاعِلِينَ) ibaresini, İnfitâr sûresi 11. âyette geçen (كِرَامًا كَاتِبِينَ) ifadesini ve Bakara sûresi 69. âyette geçen (تَسْرُ) (النَّاطِرِينَ) cümlesini iktibâs yapmaktadır:⁶⁶

مَا تَعَاهَدْنَا وَكُنَّا فَاعِلِينَ	رُبَّ لَيْلٍ قَدْ تَعَاهَدْنَا عَلَى
سَطَّرَتْ أَيْدِي الْكِرَامِ الْكَاتِبِينَ	فَقَضَيْنَاهُ وَلَمْ نَخْفِ بِمَا
وَرِيَّاحِينَ وَوَلَدَانِ وَعَيْنِ	بَيْنَ أَفْدَاحِ وَرَاحِ عُتَّقَتْ
مِشْيَةَ الْأَفْرَاحِ لِلْقَلْبِ الْحَزِينِ	فَمَشَتْ بِالْكَاسِ وَالطَّاسِ لَنَا
ذَاتِ الْوَانِ تَسْرُ النَّاطِرِينَ	وَتَوَاتَبْنَا إِلَى مَشْمُولَةٍ

“Ne geceydi o, alıştığımız şey üzere ahitleşmiştik ve (bunları) yapan bizdik.”

“O geceyi geçirdik ve Kirâmen Kâtibîn’in yazdıklarına hiç aldırış etmedik.”

“Kadehler, yıllanmış şaraplar ve hoş kokulu reyhanlarla hizmet eden oğlanlar ve huri gibi güzel kızlar arasında.”

“(Huri) Kadeh ve kâseyle bize doğru yürüdü, sevinçlerin hüzünlü kalbe girerek dolması gibi.”

“Bakanlara mutluluk veren renkteki o içkiye(yarışır) gibi daldık hepimiz.”

Hâfız İbrâhîm’in, dönemin siyasî olaylarını konu edindiği ve siyâsiyyât adını verdiği şiirlerinde de iktibâslarla karşılaşmaktadır. Siyaset, halkı yakından ilgilendiren dinamik bir alan olduğundan şair, mesajını daha etkili bir tarzla iletmek istemektedir. Bu nedenle aradığı etki gücünü Kur’ân âyetlerinde bulabileceğini düşünen şairin bu şiirlerinde iktibâslara yer verdiği tahmin edilmektedir. “Osmanlı donanmasını selamlama” şeklinde tercüme edilebilecek “Tahiyatu’l-Ustûli’l-‘Usmâni” adlı şiirinde, “Kahrolası o insan! Ne kadar da inkârcı!” mealindeki Abese sûresinin 17. âyetini olduğu gibi iktibâslayarak, bir beytin ilk mısrası yapmaktadır:⁶⁷

قِيلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرُ طَاوُلَ الْخَالِقِ فِي الْكُونِ وَسَامِي

“Kahrolası o insan! Ne kadar da inkârcı! Kâinatta Yaratıcı’ya kafa tuttu ve üstünlük tasladı.”

Günlük hayatında muhafazakâr bir yaşam tarzını benimsemeyen Hâfız İbrâhîm’in, Kur’ân âyetlerini şiirleri için etkili bir kaynak olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Şair, şiirlerindeki mesajın muhataba daha net ulaşması ve ortaya atılan düşüncenin muhatapta kabul görmesi için âyetlerin edebî ve belâğî gücünden faydalanmaya çalışmaktadır.

2.4. İsmâîl Sabrî Efendî’nin (Ebû Umeyme) Şiirlerinde İktibâs

⁶⁶ İbrâhîm, *Dîvân*, 244.

⁶⁷ İbrâhîm, *Dîvân*, 379.

1854 yılında doğan İsmâîl Sabrî Paşa'yla aynı ismi taşıması ve her iki şairin de aynı dönemde yaşamış olmaları, İsmâîl Sabrî Efendi'nin şöhretini gölgeleyen en büyük etkenlerin başında gelmektedir. 1886 yılında Mısır'da dünyaya gelen ve çocukluğundan itibaren hayatın çeşitli zorlukları altında ezilen şair, geçim sıkıntıları nedeniyle lise eğitimiyle yetinmek zorunda kalmış, yükseköğrenimini tamamlayamamıştır. Uzun bir süre boyunca öğretmenlik yapan İsmâîl Sabrî, hat sanatı, resim ve şiir gibi sanatlardaki yeteneğiyle tanınmıştır. Şiirleri, duygusal yoğunluk, güçlü ifade tarzı, kusursuz dil ve coşkunluk gibi özelliklerle nitelenmiştir. Şiirlerinden birçok kesit, el-Kasabcî, 'Abduh Kutr, Dâvûd Husnî Muhammed Hâşim gibi dönemin bestekârları tarafından bestelenmiş, Necât Alî, Esmahân, Sâlih Abdulhayy gibi şarkıcıların nağmeleriyle dillerde dolaşmıştır. Kendisinden önce yaşayan Ahmed Şevkî, Hâfız İbrâhîm gibi büyük şairlerin şiir anlayışını benimseyen şair, dönemin sosyal ve siyasî olaylarını konu alan pek çok şiir kaleme almıştır. Büyük ilgi duyduğu klasik dönem şiirlerinden çokça okumalar yapan, eşsiz örneklerinden bolca ezberleyen ve el-Buhturî, el-Mutenebbî, Ebu'l-'Atâhiye (öl. 210/825) gibi Abbâsî dönemi şairlerin tarzlarından etkilenen şair, kendi eserlerine bu büyük şairlerin şiirlerinden bazı alıntılarını dâhil etmiştir. Doğrudan neo-klasik akım şairleri arasında gösterilmese de dönemin büyük şairlerinin izinden giderek klasik şiir yapısını benimsemesi, klasik dönem şiirlerinden alıntılar yapması, şiirlerinde dönemin sosyal ve siyasî olaylarını işlemesi, şairin modern Mısır şiirinde bu akım şairleri arasında yer almasını sağlamıştır. Şairin şiirleri, ölümünden sonra derlenerek yayımlanmıştır. İsmâîl Sabrî'nin en önemli şiirleri, kendisine "Şâ'iru'l-Kevniyyât" payesinin verilmesine neden olan "kevniyyât" şiirleridir. İki epik kasideden oluşan bu şiir grubunun ilki, Allah'ın güzel isimleri, ölüm ve yeniden diriliş, Kıyâmet günü vb. konuları ele alan, yaklaşık 1000 beyitten oluşan "en-Nûniyye el-Kubrâ"sıdır. İkincisi ise, aynı konulara değinen, yaklaşık 600 beyitlik "Hemziyye"sidir.⁶⁸

Şairin divanı incelendiğinde, gerek "kevniyyât" şiirleri, gerekse diğer şiir türlerinin çok fazla âyet iktibâsları içerdiği görülmektedir. Dahası İsmâîl Sabrî'nin, modern Mısır şiirinde âyet iktibâslarına en çok yer veren şair olduğunu net bir şekilde ifade etmek mümkündür. Kaynaklarda, şairin hayatın zorlukları karşısında karamsar bir ruh haline büründüğü ve kendini iç dünyasına hapsederek dışa kapalı bir hayat sürdüğü belirtilmektedir.⁶⁹ Münzevî bir hayat yaşamasının, şairi tefekküre ve maneviyata yönelttiği, dinî eğilimini güçlendirdiği ve bu durumun da şiirlerine âyet iktibâsları şeklinde yansıdığı tahmin edilmektedir. Şair, kâinâtla ilgili hususları destansı bir tarzla ele aldığı şiirlerinden biri olan "Allah'ın güzel isimleri" anlamına gelen "Esmâu'llâhi el-Husnâ" adlı şiirinde, Rahmân sûresinin 46. âyetindeki "Rabbîn

⁶⁸ İsmâîl Sabrî, *Divânu İsmâîl Sabrî*, thk. Muhammed el-Kassâs, 'Âmir Muhammed Buhayrî, Ahmed Kemâl Zekî (Beyrût: Dâr İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, tsz.), 6-15; Kâmil Selmân el-Cebûrî, *Mu'cemu's-Şu'arâ mine'l-'Asri'l-Câhilî Hattâ Seneti 2002*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 1: 276; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşhari'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-'Arabi ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*, (Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 1:315.

⁶⁹ el-Cebûrî, *Mu'cemu's-Şu'arâ*, 1: 276; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1:315.

huzurundan korkan kimseye çifte cennet vardır.” anlamındaki(وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ) ifadesini küçük bir değişikliklerle şu şekilde iktibâs yapmaktadır:⁷⁰

وَإِعْدُ الْمُتَّقِينَ جَنَّاتٍ عَدْنٍ وَلِمَنْ خَافَ رَبَّهُ جَنَّاتٍ

“Takva sahiplerine Adn Cennetleri’ni vadedendir, Rabbinden korkan kimseye çifte cennet vardır.”

“Allah’ın kudreti“ anlamına gelen “Kudretullâh” adlı şiirinde ise, beyitleri adeta âyetlerle dokuyan şair, pek çok âyetten alıntı yapmaktadır:⁷¹

كُلُّ شَيْءٍ يُسَبِّحُ اللَّهَ حَمْدًا كَمِي يُؤَدِّي فَرَائِضَ الشُّكْرِانِ
عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ نُورٌ يَمْلَأُ الْكَوْنُ فَيُضَاهِي الرَّبَّانِي
عَافِرُ الذَّنْبِ قَابِلُ التَّوْبِ مَلَكٌ جَلَّ تَشْبِيهُهُ عَنِ الْخَدَّانِ
كَاشِفُ الضَّرِّ وَالْبَلَاءِ مُجِيبٌ دَعْوَةَ الْوَالِمِقِ الْحَزِينِ الْعَانِي

“Her şey Allah’a öyle bir hamd eder ki, eda edebilmek için şükür görevini.”

“O, gaybı ve görülen âlemi bilendir, ilahî bereketi kâinâtı kaplayan bir nurdur.”

“Günahı bağışlayan, tevbeyi kabul edendir, sonradan yaratılmışlara benzemekten münezze hüküm sahibidir.”

“Sıkıntı ve belayı giderendir, sıkıntı çeken hüzünlü aşığın duasını kabul edendir.”

Şair, ilk beyitte İsrâ sûresinin 44. âyetinden (وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ) cümlesini, ikinci beyitte Mu’minûn sûresinin 92. âyetinden (عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ) terkiibini, üçüncü beyitte Gâfir sûresinin 3. âyetinden (عَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ) ifadesini, dördüncü beyitte de Nahl sûresinin 54. âyetinden (ثُمَّ إِذَا كَشَفَ الضَّرَّ عَنْكُمْ) kısmını bazı değişikliklerle alıntılıyarak şiirine dâhil etmektedir.

“İman yolu” anlamına gelen “Sebîlu’l-Îmân” başlıklı şiirinde ise, Asr sûresinin 3. âyetinden mazi fiil olarak geçen (وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ) cümlesini emir fiil yapısında, Bakara sûresinin 45. âyetindeki (وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ) cümlesini de “salât” kelimesi yerine “iman” kelimesini getirerek iktibâs yapmaktadır:⁷²

وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالْإِيمَانِ

“Birbirinize hakkı tavsiye ediniz ve cömertçe davranınız, sabır ve imanla Allah’tan yardım isteyiniz.”

İsmâîl Sabrî’nin “Kevniyyât” adını verdiği şiir grubu içinde yer alan tüm şiirlerde âyet iktibâslarına rastlamak mümkündür. Esasen yaratılış gayesi, Allah’ın varlığı, kudreti, Peygamberlerin kıssaları, dünya hayatı, ölüm ve sonrası gibi konular üzerinden şiirlerinin muhataplarını uarmaya ve ibret almalarını sağlamaya çalışan

⁷⁰ Sabrî, *Dîvân*, 27.

⁷¹ Sabrî, *Dîvân*, 32.

⁷² Sabrî, *Dîvân*, 36.

şairin, Kur'ân âyetlerinden faydalanması gayet doğal bir durumdur. "Kur'ân" adını verdiği şiirinde, "Şüphesiz bu Kur'an sana, hüküm ve hikmet sahibi, hakkıyla bilen Allah tarafından verilmektedir." mealindeki Neml sûresinin 6. âyetinin bir kısmını iktibâs yapmaktadır:⁷³

إِنَّهُ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ عَلِيمٍ مُعْجِزُ الرَّأْيِ حُجَّةٌ فِي الْبَيَانِ

"O (Kur'ân), hüküm ve hikmet sahibi, hakkıyla bilen Allah tarafındandır, görüşü karşı konulamaz olup, izahta da delildir."

"Mesîh aleyhisselâm" şiirinde ise, Nisâ sûresinin 76. âyetinden "Şüphesiz yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır." mealindeki (إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا) cümlesini olduğu gibi alıntılararak şöyle demektedir:⁷⁴

إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا وَهُوَ يَدْعُو لِّلشَّرِّ وَالْعِضْيَانِ

"Şüphesiz yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır, o kötülüğe ve isyana davet etmektedir."

Şairin "nûniyye"sinden sonraki en meşhur eseri olan ve aynı konuları işlediği yaklaşık 600 beyitlik "hemziyye"si de âyet iktibâslarıyla doludur. Şair, bu şiirine "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz." mealindeki Fâtır sûresinin 15. âyetinden bir kesiti alıntılararak başlamaktadır:⁷⁵

أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ فَادْكُرُوا مَنْ لَّهُ الْعِزَّةُ وَالْبَقَاءُ

"Ey insanlar! (Allah'a) Muhtaç olan sizlersiniz, zenginlik ve bekânın sahibini zikredin."

İsmâîl Sabrî, Peygamber kıssalarını müstakil kasideler şeklinde "hemziyye" şiir grubunun konularına dâhil etmiştir. Kasideye konu olan peygamberin kıssasını ele alan âyetlere başvurarak, iktibâslardan yararlanma prensibini sürdürmüştür. Hz. Yusuf'un (a.s.) kıssasını işlediği şiirinde, Yusuf sûresinin 50 ve 51. âyetlerinden iktibâsı şiirine şu şekilde yansımıştır:⁷⁶

قَالَ مَا بَالُهُنَّ قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ مَنْ مِنْ قَبْلِ أَيُّهَا الْوُزَرَاءُ
قَالَتِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ إِلَيَّ أَنَا رَاوَدْتُهُ وَقَدْ رَدَّاءُ

"Onlara: Ey vezirler! Önceden ellerini kesen o kadınların zoru neydi? diye sordu."

"Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştin de gömleği yırtılmıştı."

Şairin Kur'ân âyetlerinden iktibâs yaptığı şiirleri "kevniyyât" şiirleriyle sınırlı değildir. Neo-klasik akımın diğer şairleri gibi şiirlerinde dönemin sosyal ve siyasî

⁷³ Sabrî, *Dîvân*, 53.

⁷⁴ Sabrî, *Dîvân*, 52.

⁷⁵ Sabrî, *Dîvân*, 76.

⁷⁶ Sabrî, *Dîvân*, 92.

olaylarına değinen şair, şiirlerinden birini 1911 yılında Osmanlı Devleti'nin İtalya'yla girdiği Trablusgarp Savaşı'na ayırmıştır. Bu şiirinde Türklerin savaşı karakterlerinden bahsederken bazı değişiklikler yaparak, Müddessir sûresinin 28. ayetinde Cehennem tasviri yapan "Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz." mealindeki (لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ) ifadesinden yararlanmıştır. Şair, alıntılanan ifadenin asıl anlamının dışında kullanıldığı iktibâsa örnek gösterilebilecek şiirinde şunları dile getirmektedir:⁷⁷

وَالْعَرْبُ يَعْرِفُ يَوْمَ الْحَرْبِ بَطْشَكُمْ بِقُوَّةِ اللَّهِ لَا يُبْقِي وَلَا يَذَرُ

"Savaş günü, bitiren ancak yok olmaya bırakmayan, Allah'ın gücünden aldığınız güç ve cesaretinizi Batı bilir."

Diğer şiirlerinde olduğu gibi şairin gazelleri de âyet iktibâsları içermektedir. "Sevgilinin Tasviri" anlamına gelen "Vasfu'l-Habîbe" başlıklı şiirinde, Hacc sûresinin 2. âyetinde yer alan "İnsanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin." mealindeki (وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى) cümlesini bazı değişikliklerle şöyle alıntılmaktadır:⁷⁸

لَكَ حَيْدٌ وَمُقَلَّةٌ تَرَكَ النَّاسُ سَ سُكَارَى وَمَا هُمُ بِسُكَارَى

"Senin öyle bir gerdanın ve gözlerin var ki, insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş eder sanki."

Ritim ve melodi uyumu yönüyle şairin pek çok şiiri bestekârlarca şarkı ve ezgilere elverişli görülmüştür. Bu anlamda İsmâîl Sabrî'nin şiirleri, dönemin ünlü bestekâr ve sanatçıları tarafından kullanılmıştır. Şairin şarkı, marş ve ezgi olarak okunan şiirlerinde dahi iktibâslara yer verdiği görülmektedir. "Medresetu 'Âbidîn" adlı marşta, Ankebût sûresinin 58. âyetindeki "Çalışanların mükâfatı ne güzeldir!" mealindeki ifadenin olduğu gibi iktibâs edildiği görülmektedir:⁷⁹

قَادَةَ الْعِلْمِ اضْعَدُوا بِالشَّبَابِ النَّاشِئِينَ
لِلْمَعَالِي جَاهِدُوا نَعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ

"Ey ilim önderleri! Yetişen gençleri yüceltin."

"(Yüceltin) Onurlu makamlara ve çabalayın. Çalışanların mükâfatı ne güzeldir!"

Verilen örneklerde de görüldüğü üzere; şiirlerin daha fazla kabul görmesi, iletilmek istenen mesajların etkisinin artırılması, Kur'ân'ın eşsiz üslubundan yararlanılarak şiire estetik kazandırılması ve seviyesinin yükseltilmesi gibi gerekçelerle, şairin âyet iktibâslarını şiirdeki sanat anlayışının bir parçası olarak benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır. İktibâsların yoğunluğu dikkate alındığında İsmâîl

⁷⁷ Sabrî, *Dîvân*, 129.

⁷⁸ Sabrî, *Dîvân*, 166.

⁷⁹ Sabrî, *Dîvân*, 276.

Sabrî'nin, neo-klasik şiir anlayışını benimseyen şairler arasında âyet alıntılarında en çok başvurmuş şair olduğunu söylemek mümkündür.

Bununla birlikte neo-klasik akımın tüm şairlerinin iktibâsı bir tarz olarak benimsedikleri söylenemez. Zira akımın önemli isimlerinden Veliyyüddîn Yeken (öl. 1921), İsmâîl Sabrî Paşa (öl. 1923), Muhammed Abdulmuttalib (öl. 1931), Ahmed Nesîm (öl. 1938) ve Ahmed Muharrem (öl. 1945) gibi şairlerin şiirleri incelendiğinde, şairlerin birkaç nadir örnek dışında iktibâsa başvurmadıkları görülmektedir. Şiirlerinde âyet iktibâslarına yer vermeyen bu şairler içinde en çok dikkatleri çeken isim Ahmed Muharrem'dir. Türk kökenli dindar bir ailenin çocuğu olarak, taşrada dinî eğitim ve hıfzını tamamlayan, Ezher şeyhlerinden Arap dili ve edebiyat dersleri alan şairin şiirlerinde en bariz konu, İslâmiyet ve vatanıdır. Ahmed Muharrem vatan şiirlerini, milliyetçi bir yaklaşımla ele alan çağdaş şairlerin aksine, inancı üzerinden şiirlerine konu edinmiştir. Pek çok eleştirmen tarafından "Arap milliyetçiliği ve İslâm şairi" anlamındaki "şâ'iru'l-'urûbeti ve'l-İslâm" lakabıyla anılan şair, modern Mısır şiirinde İslâmî şiirin gerçek temsilcisi olarak görülmüştür. Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatını konu edinen İslâmiyet'in kahramanlık destanını 3000 beyittten ibaret epik eseriyle ölümsüzleştirdiği *Dîvânu Mecdi'l-İslâm* veya diğer adıyla *el-İlyâzetu'l-İslâmiyye* şairin en önemli eseri kabul edilmektedir.⁸⁰ Şiirleri İslâmiyet'le bu denli iç içe olan ve adeta İslâm tarihini şiirle anlatan şairin şiirlerinde pek nadir örnekler dışında âyet iktibâslarına başvurmaması, enteresan bir durum olarak dikkatleri çekmektedir. Söz konusu nadir örnekler, Ahmed Muharrem ve diğer neo-klasik şairlerin iktibâsı şiirlerine estetik katma, güçlendirme, muhatap nezdinde kabul görmesini sağlama vb. hususlarda bir araç olarak görmediklerine işaret etmektedir.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, sahip olduğu eşsiz retorik gücüyle Arapça'da fesâhat ve belâğatın zirvesinde yer almıştır. Bu yönüyle Kur'ân, kendi üslubunu taklide dayalı şiir tarzını benimseyen, Arap edebiyatının çeşitli dönemlerinde yaşamış şairleri etkilemiştir. Şiirlerinde Kur'ân âyetlerinden yararlanan şairlerin iktibâsa yer vermeleri, eserlerini belâğî açıdan üst seviyelere çıkarma çabası çerçevesinde değerlendirilmiştir. XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde ortaya çıkan neo-klasik akım şairleri, şekilsel olarak klasik dönem şairlerinin şiirlerini taklide dayalı bir şiir tarzını benimsemiş, içerik yönüyle de dönemin sosyal ve siyasî olaylarını konu edinmişlerdir. Neo-klasik şairler, rol model gördükleri klasik dönem şairlerinin izinden giderek şiirlerinde iktibâslara yer vermişlerdir. Ancak söz konusu şairlerin şiirlerinde iktibâslara yer verme amaçlarını klasik dönem şairlerinin salt taklidine indirgemek yetersiz olacaktır. Şairler, iktibâslarla ifadeye estetik ve güç katmak, eserlerinin sanatsal değerini artırmak, belâğî açıdan güçlenen şiirlerine olan ilgiyi artırmak, muhafazakâr bir kimliğe sahip Mısır toplumunda şiirlerinin daha geniş kitlelerce kabulünü elde etmek ve Mısır coğrafyasında yaşanan siyasî ve askerî gelişmeler

⁸⁰ Zekî Muhammed Mucâhid, *el-A'lâmu's-Şarkiyye fi'l-Mie er-Râbi'a 'Aşrate Hicriyye*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 2: 668-669.

karşısında dinî ve millî duyguları uyandırmak gibi hedefleri gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır.

Neo-klasik şiir akımının öncüsü olan Mahmûd Sâmi el-Bârûdî, klasik Arap şiirine tutku derecesine varan ilgisi sonucunda, şiir yeteneğinin gücü ve üslubunun sağlamlığı yönüyle Abbâsî döneminin en meşhur şairlerinden Ebû Temmâm'a benzetilmiştir. el-Bârûdî, kimi edebiyat eleştirmenlerince Kur'ân'dan en çok etkilenen şair nitelemesine layık görülen Ebû Temmâm'ın izinden giderek, âyetlerden yaptığı alıntılarla şiirine anlam gücü ve üslup cazibesi kazandırmayı hedeflemiştir. Şair, tüm şiir türlerinde Kur'ân'dan alıntılar yapmış, bu alıntılarla güçlendirdiği şiirlerinde farklı dinî konulara ve anlamlara değinmiştir. Şiirde iktibâsların bilinen genel kullanım amaçlarına ek olarak el-Bârûdî, zaman zaman iktibâsları muhataplarını ikna etme aracı olarak kullanmıştır. Şiirlerindeki iktibâs yoğunluğu nedeniyle şair, modern Mısır şiirinde Kur'ân iktibâslarına en fazla başvuran şairlerden biri olarak görülmüştür.

Neo-klasik akımın tartışmasız en önemli ismi olan Ahmed Şevkî ise, -bazı atışmaları dikkate alınmazsa- hiciv dışındaki tüm şiir türlerinde eser vermiştir. Şiirlerinde güncel meselelerle birlikte dinî, siyasî ve tarihî konulara yer veren şair, bunları millî bir şuurla yorumlamıştır. Doğrudan veya dolaylı olarak Kur'ân'dan yaptığı alıntılar, birçok dinî olayı ve peygamber hikâyelerini konu edindiği dinî şiirlerinin en bariz özelliği olarak görülmüştür. Şairin Kur'ân'dan yaptığı alıntılar, sadece dinî konularla sınırlı kalmamıştır. Divanı incelendiğinde tasvir, medîh, sosyal ve siyâsî konuları işlediği şiirlerinde de iktibâslar yaptığı gözlemlenmiştir. Ayrıca şair, gerek dostlarına gerekse dönemin meşhur şahsiyetlerine mersiyeler yazmış ve bu mersiyelerde iktibâslara başvurmuştur. Mersiyelerde âyet iktibâslarına yer vermesi, ölümün getirdiği acıya katlanmaya yardımcı olacak bir tür manevî destek arayışı olarak yorumlanmıştır. Ayrıca şiirlerinde dünya hayatının geçiciliği, amel-hesap denklemi, zorluklar karşısında sabrı tavsiye etme gibi anlamlar içeren âyetlerden alıntılar yapması, ölenin yakınlarını sabra davet ve onların acılarına ortak olma girişimi olarak değerlendirilmiştir. Ahmed Şevkî'nin şiirleri incelendiğinde, şairin âyetlerden yararlanma üslubunun, iktibâstan ziyade telmih ve tazmîn şeklinde olduğu görülmüştür. Âyetlerden yararlanma açısından Şevkî'yle el-Bârûdî arasında yapılan karşılaştırma sonucunda ise, doğrudan alıntılama ifade eden iktibâs bağlamında el-Bârûdî'nin Şevkî'den daha ileri seviyede olduğu, buna karşın Şevkî'nin âyetlerin anlam ve lafızlarını doğrudan alıntılama telmih ve tazmîn türündeki kullanımlarının el-Bârûdî'den çok daha fazla olduğu net bir şekilde gözlemlenmiştir.

Neo-klasik akımın önde gelen şairlerinden biri olan Hâfız İbrâhîm ise, methiye, tebrik, hiciv, ihvâniyyât, tasvîr, hamriyyât, gazel, sosyal ve siyâsî konularda şiirler kaleme almıştır. Sosyal statü itibarıyla halktan biri olması ve hayatı boyunca halkın çektiği ekonomik zorluklarla mücadele etmesi nedeniyle, şiirlerinde halkın sıkıntı ve duygularına yer veren şair, "halk şairi" olarak meşhur olmuştur. Şiirde neo-klasik akımı benimseyen şair, el-Bârûdî ve Şevkî kadar olmasa da farklı şiir türlerinde âyet

iktibâslarına başvurmuştur. Şair, Kral I. Fuâd ve Sultan Abdülhamid gibi dönemin yöneticilerine yazdığı methiyelerini iktibâslarla güçlendirmiştir. Böylece şair, memdûhların otoritelerine maneviyat atfetmeye ve “halk şairi” vasfıyla halkı yöneticilere itaate teşvik etmeye çalışmıştır. Şair, zaman zaman Kur’an kıssalarını şiirleştirmiş, bu şiirlerdeki tasvirlerinde kıssalarda geçen âyetlerden alıntılar yapmıştır. Muhafazakâr bir hayat tarzını benimsemeyen Hâfız İbrâhîm’in hamriyyât dâhil tüm şiir türlerinde iktibâslara yer vermesi, âyetleri şiirlerine değer katan etkili bir kaynak olarak gördüğünün delilidir. Şairin, içki meclislerini tasvir ettiği hamriyyât şiirlerindeki iktibâslar, haramlığı kesin olan bir şeyin tasvirinde âyetlerin kullanılması açısından ilginç görünse de dine ve edebe aykırı bir durum teşkil ettiğinden merdûd iktibâs olarak değerlendirilmiştir.

Neo-klasik akımın öncülerinden İsmâîl Sabrî Paşa’yla isim benzerliği nedeniyle pek tanınmayan İsmâîl Sabrî Efendi (Ebû Umeyme), doğrudan neo-klasik akım şairleri arasında gösterilmemiştir. Ancak Arap şiirinin klasik yapısını benimsemesi, klasik dönem şairlerinin eserlerinden alıntılar yapması ve şiirlerine nazîreler yazması, şiirlerinde dönemin sosyal ve siyasî olaylarına çokça değinmesi gibi hususlar, İsmâîl Sabrî Efendi’nin bu akım şairleri arasında konumlandırılmasını sağlamıştır. Kendisine “Şâ’iru’l-Kevniyyât” payesinin verilmesine neden olan ve en önemli eserleri kabul edilen destansı “kevniyyât” şiirleri, Allah’ın güzel isimleri, ölüm ve yeniden diriliş, Kıyâmet günü gibi konuları içermiştir. Şairin divanı incelendiğinde, iktibâs olgusunun tüm şiir türlerinin en bariz özelliklerinden olduğu görülmektedir. Hayatın zorlukları karşısında depresif bir ruh haline bürünen ve kendini iç dünyasına hapseden şair, bu ruh halinin etkisiyle tefekküre ve maneviyata yönelmiştir. Şairin dinî eğilimini güçlendiren bu durum, şiirlerine yoğun iktibâslar şeklinde yansımıştır. İsmâîl Sabrî’nin iktibâsı şiirdeki sanat anlayışının bir parçası olarak benimsediği anlaşılmaktadır. Şiirlerindeki iktibâs yoğunluğu, neo-klasik şiir anlayışını benimseyen şairler arasında âyet alıntılarında en çok başvuran şair olduğunun göstergesidir.

İktibâs olgusu, neo-klasik akımı benimseyen birçok şairin şiir anlayışı içinde yer alsada bir genelleme yaparak bunu söz konusu akımın tüm şairlerine atfetmek mümkün değildir. Neo-klasik akımın en önemli temsilcilerinden olan İsmâîl Sabrî Paşa, Ahmed Muharrem, Ahmed Nesîm, Muhammed Abdulmuttalib ve Veliyyüddîn Yeken gibi şairlerin eserlerinde -birkaç nadir örnek dikkate alınmazsa- iktibâs bulunmamaktadır. Bu az sayıdaki iktibâs örnekleri ise, adı geçen şairlerin iktibâsı şiirlerine estetik katan, güçlendiren, belâğî açıdan seviyesini yükselten ve muhatap tarafından daha fazla kabul görmesine olumlu etki eden bir faktör olarak değerlendirmediklerine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

‘Abbûd, Mârûn. *Ruvvâdu’n-Nahdati’l-Hadîse*. Kâhire: Müessesetu Hindâvî li’t-Ta’lîm ve’s-Sekâfe, 2011.

- Abdulkerîm, Su'âd Abdulvehhâb. *İslâmiyyât Ahmed Şevkî*, Kâhire: Matâbi'u Ahrâmi'l-Cîze el-Kubrâ, tsz..
- Abdulmuttalib, Muhammed. *Şevkî ve Hâfız fî Mir'âti'n-Nakd*. Kâhire: el-Meclisu'l-A'lâ li's-Sekâfe, 2007.
- Âl Cundî, Edhem. *A'lâmu'l-Edeb ve'l-Fenn*. 2 Cilt. Şam: Matba'atu'l-İttihâd, 1958.
- 'Ânî, Sâmi Mekkî. *el-İslâm ve's-Şi'r*. Küveyt: el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Funûn ve'l-Âdâb, 1990.
- Ankarâvî, İsmâil. *Miftâhu'l-Belâğa ve Misbâhu'l-Fesâha*. İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1867.
- Arslân, el-Emîr Şekîb. *Şevkî ev Sadâkatu Erba'îne Sene*. Kâhire: Dâru'l-Fadîle li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve't-Terceme, 1936.
- Bârûdî, Mahmûd Sâmi. *Dîvânu'l-Bârûdî*. thk. 'Alî el-Cârim, Muhammed Şefik Ma'rûf, Beyrût: Dâru'l-'Avde, 1998.
- Behbîtî, Necîb Muhammed. *Ebû Temmâm Hayâtuhû ve Hayâtu Şi'rihî*. Kâhire: Matba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1945.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâğat Meânî-Beyân-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015.
- Bulut, Ali. *Belâğat Meânî-Beyân-Bedî'*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrût: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, 2002.
- Cebûrî, Kâmil Selmân. *Mu'cemu's-Şu'arâ mine'l-'Asri'l-Câhilî Hattâ Seneti 2002*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 1987.
- Cumeyyil, Antûn. *Şevkî*. Kâhire: Muessesetu Hindâvî, 2016.
- Cundî, Abdulhamîd Sened. *Hâfız İbrâhîm Şâ'iru'n-Nîl*. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1992.
- Çetinkaya, Bayram Ali. "İslam Medeniyetinin Temel Parametreleri", *Diyanet Aylık Dergi*. 302 (Şubat 2016): 7-11.
- Dayf, Şevkî. *el-Bârûdî Râidu's-Şi'ri'l-Hadîs*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1964.
- Dayf, Şevkî. *el-Edebu'l-Arabiyyu'l-Muâsır fî Mısır*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1961.
- Dayf, Şevkî. *Şevkî Şâ'iru'l-'Asri'l-Hadîs*. Kâhire: el-Hey'etu'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 2005.
- Desûkî, Ömer. *fî'l-Edebi'l-Hadîs*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1964.
- Desûkî, Ömer. *Mahmûd Sâmi el-Bârûdî*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1953.

- Durmuş, İsmail. "İktibâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Emîn, Bekrî Şeyh. *el-Belâğatu'l-'Arabîyye fî Sevbihâ'l-'Cedîd*. Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 1987.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Luğa*. thk. Muhammed 'Avad Mur'ib. 8 Cilt. Beyrût: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî el-Edebu'l-Hadîs*. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1986.
- Fehmî, Mâhir Hasan. *Ahmed Şevk*. Kâhire: el-Hey'etu'l- 'Âmme li't-Te'lîf ve'n-Neşr, 1969.
- Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, tsz..
- Feyyûd, Besyûnî Abdulfettâh. *'İlmu'l-Bedî' Dirâse Târîhiyye ve Fenniyye li Usûli'l-Belâga ve Mesâili'l-Bedî'*. Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2015.
- Hadîdî, Alî. *Mahmûd Sâmi el-Bârûdî: Şâ'iru'n-Nahda*. Kâhire: Mektebetu'l-Anclû el-Mısriyye, 1969.
- Hamevî, Ebû Bekr b. Alî b. Hicce. *Hizânetu'l-Edeb ve Ğâyetu'l-Ereb*. thk. 'İsâm Şekyû. 2 Cilt. Beyrût: Dâr Mektebetu'l-Hilâl, 2004.
- Huseyn, Tâhâ. *Hâfız ve Şevkî*. Kâhire: Muessesetu Hindâvî, 2014.
- İbn Beşîr, en-Nu'mân. *Şî'ru en-Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî*. thk. Yahyâ el-Cebûrî. Küveyt: Dâru'l-Kalem, 1985.
- İbn Mâlik, Ka'b. *Dîvânu Ka'b b. Mâlik el-Ensârî*. thk. Sâmi Mekkî el-Ânî. Bağdâd: Mektebetu'n-Nahda, 1966.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâr Sâdır, 1993.
- İbn Revâha, Abdullâh. *Dîvânu Abdullâh b. Revâha*. thk. Velîd Kassâb. Riyâd: Dâru'l-'Ulûm li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1982.
- İbn Sâbit, Hassân. *Dîvânu Hassân b. Sâbit*. thk. Velîd 'Arafât. 2 Cilt. Beyrût: Dâr Sâdır, 2006.
- İbrâhîm, Hâfız. *Divânu Hâfız İbrâhîm*, thk. Ahmed Emîn, Ahmed ez-Zeyn, İbrâhîm el-Ebyârî. Kâhire: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1987.
- Kazvînî, Ebu'l-Me'âlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân. *el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*. thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1993.

- Kazvîni, Ebu'l-Me'âlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân. *et-Telhîs fî 'Ulûmi'l-Belâğâ*. thk. Abdurrahmân el-Berkûkî. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, tsz..
- Medenî, es-Seyyid Alî Sadruddîn b. Ma'sûm. *Envâru'r-Rabî' fî Envâ'î'l-Bedî'*. thk. Şâkir Hâdî Şûkr. 7 Cilt. Necef: Matba'atu'n-Nu'mân, 1969.
- Meydânî, Abdurrahmân Habenneke. *el-Belâğatu'l-'Arabiyye Ususuhâ ve 'Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*. 2 Cilt. Şâm: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Mubârek, Zekî. *Ahmed Şevkî*. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1988.
- Mubârek, Zekî. *Hâfız İbrâhîm*. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1991.
- Mûsâ vd., Âmâl. *Min Şu'arâi'l-İhyâ: Ahmed Şevkî, Ma'rûfer-Rusâfi, Muhammed eş-Şâzelî Haznedâr*. Tûnus: el-Munazzamatu'l-'Arabiyyetu li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm el-Âleskû, tsz..
- Sabrî, İsmâîl. *Dîvânu İsmâîl Sabrî*. thk. Muhammed el-Kassâs, 'Âmir Muhammed Buhayrî, Ahmed Kemâl Zekî. Beyrût: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, tsz..
- Suyûtî, Celâluddîn. *Ukûdu'l-Cumân fî 'İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*. thk. Abdulhamîd Duhâ. Kâhire: Dâru'l-İmâm Muslim li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 2012.
- Şeşen, Ramazan. "Ahmed Şevkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 136-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Şevkî, Ahmed. *Dîvânu Şevkî Tevsîk ve Tevîb ve Şerh ve Ta'kîb*. thk. Ahmed Muhammed el-Hûfî. 2 Cilt. Kâhire: Matba'atu Nahdati Mısır, 1998.
- Şevkî, Huseyn. *Ebî Şevkî*. Kâhire: Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1947.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn. *el-Mutavvel 'Ala't-Telhîs*. nşr. Bosnevî el-Hâc Muharrem Efendi. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1891.
- 'Ubeyd, Ahmed. *Zikra's-Şâ'ireyn Hâfız İbrâhîm ve Ahmed Şevkî*, Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1985.
- Ürün, Ahmet Kazım. *Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevkî*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Yılmaz, Mehmet. *Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in Asr-ı Saâdet Arap Şiirine Etkisi*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm Kâmûs Terâcim li Eşhari'r-Ricâli ve'n-Nisâi Mine'l-'Arabî ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 2002.